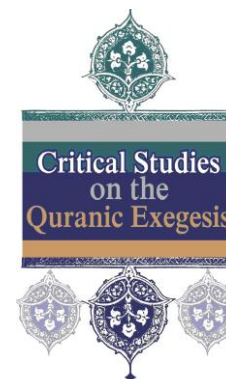

Rethinking the Qur'anic Root Q-R-B New Evidence from Swahili and Arabic Dialects

Ahmad Pakatchi

Associate Professor, Department of Quranic Sciences,
Institute for Humanities and Cultural Studies, Tehran, Iran
(Email: JEncst@ihcs.ac.ir).

Original research

Received: 18/ 7/ 2026

Revised: 25/ 7/ 2026

Accepted: 25/ 7/ 2026

published: 21/ 9/ 2026

Pages: 205-242.

Publisher:

Mashhad Faculty of University of Quranic Theology and Awariness.
© 2026/ Authors retain the copyright and full publishing rights.

Online ISSN: 2783-5308

Open access in web address:

<http://naghdeara.quran.ac.ir>

Cite this article:

Pakatchi, Ahmad, "Rethinking the Qur'anic Root Q-R-B: New Evidence from Swahili and Arabic Dialects", *Critical Studies on the Quranic Exegesis*, 7 (1): 13, 2026, p. 205-242.

<http://doi.org/10.22034/naghdeara.2026.592504.1415>

Abstract

This article re-examines the semantic range of the Qur'anic entry Q-R-B through a historical-etymological and comparative linguistic approach. It argues that restricting the interpretation of this lexical entry to the conventional meaning of "nearness" overlooks important semantic layers that have been rooted in Arabic and preserved in Arabic dialects, Swahili, and other African languages that have borrowed extensively from Arabic. Drawing on evidence from Swahili, related African languages, Arabic dialects, and a broad corpus of Semitic and other Afro-Asiatic languages, the study distinguishes three major semantic spectra associated with the entry: (1) approaching or being near, (2) presenting or offering, and (3) welcoming, receiving, or extending hospitality. These reorganized meanings are then examined in the light of Qur'anic usage, with particular attention to passages traditionally interpreted solely through the concept of proximity. The analysis demonstrates that several Qur'anic occurrences—including *qurbān*, *qarrabā*, *fa-qarrabahu ilayhim*, *qurbāt*, and *lā taqrabūn*—can be understood more coherently when interpreted within the semantic spectra of "offering" and "welcoming," rather than exclusively "drawing near." The article has the additional outcome that Arabic loanwords preserved in Swahili and related languages constitute valuable evidence for reconstructing semantic developments that have become marginalized or disappeared in Classical Arabic lexicography.

Keywords: Qur'anic lexicology, entry Q-R-B, historical semantics, etymology, Arabic dialects, Swahili, Semitic comparative linguistics.

Extended Abstract

This study re-examines the semantic range of the Quranic lexical entry Q-R-B through a historical-etymological and comparative linguistic approach. The central claim is that restricting the interpretation of this entry to the conventional meaning of “nearness” overlooks important semantic layers rooted in Arabic and preserved in Arabic dialects, Swahili, and other African languages that have borrowed extensively from Arabic. The author argues that several Quranic occurrences can be understood more coherently when interpreted within the semantic spectra of “offering” and “welcoming,” rather than exclusively “drawing near”.

The study’s point of departure is the observation that in Swahili, the Arabic loanword *karibu* (from Q-R-B) carries meanings far broader than physical proximity, encompassing social closeness, acceptance, hospitality, and generosity. This observation prompted an investigation into whether Swahili usages might illuminate Quranic applications of the same root. The methodology proceeds in four stages. First, Arabic loanwords from the Q-R-B root in Swahili and other East and Central African languages are collected and analyzed. Second, these data are compared with classical Arabic and Arabic dialects. Third, the study reaches back to pre-Islamic stages by examining the root in ancient Semitic and Afro-Asiatic languages. Fourth, the Quranic usages are re-read in light of these findings.

In Swahili, *karibu* functions in three major semantic spectra: (1) approaching or being near, (2) presenting or offering, and (3) welcoming, receiving, or extending hospitality. Examples include *karibu* as “come near,” *karibu chakula* as “please eat” (offering food), and *karibu* as “welcome.” The causative form *karibisha* additionally means to invite, welcome, or entertain a guest. Similar patterns appear in Malagasy, where *karibu* is used to invite someone to enter a house, and in Nubi, an Arabic creole of Uganda and Kenya, where *karib* carries the meaning of “welcome”.

The study then examines classical Arabic lexicography. The author notes that most classical dictionaries treat all derivatives of Q-R-B under a single root, without a clear method for distinguishing semantic branches. Ibn Fāris in *Maqāyīs al-Lughā* and Louis Maʿlūf in *Al-Munjid* are cited as exceptions that recognize multiple roots or

numbered semantic branches. The author argues that classical Arabic dictionaries have largely ignored or marginalized the “offering” and “welcoming” spectra for this root.

Evidence for the “offering” spectrum in Arabic dialects is presented. In Omani and Gulf Arabic, qarrab means “to offer, to present” (e.g., qarrib al-qahwa: “offer the coffee”). In Sudanese Arabic, similar usages occur (e.g., qarrib al-shāy: “offer the tea”). In Nubi, karib means “welcome.” The author also cites al-Azharī, who records the expression qad ḥayyā wa-qarrab as used to welcome a guest, and al-Zamakhsharī, who lists qarrab among verbs used for welcoming. Dozy’s *Supplément aux dictionnaires arabes* is cited as noting a meaning of “receiving someone into one’s intimate circle”.

The study proceeds to Semitic and Afro-Asiatic comparative evidence. In Akkadian, qurrubu (the D-stem of Q-R-B) means “to present a gift, tribute, or food,” and qarābu in the Š-stem means “to present a request to someone.” In Hebrew, qārab in the Hiphil means “to bring near, to offer.” In Jewish Aramaic, qāreb means “to bring near, to offer.” In Syriac, qarreb means “to bring near, to offer.” In Ugaritic, the causative stem of Q-R-B means “to present.” In Mandaic, qurb means “to approach with an offering.” In Ge‘ez, q^warb means “to be offered” and q^warrāb means “to offer sacrifice.” The author argues that while the “offering” meaning appears primarily in derived stems across Semitic languages, its presence in all branches, along with the formulaic qurbān term, indicates that this semantic spectrum emerged in Proto-Semitic and should be treated as an independent meaning, not merely a metaphorical extension of “nearness”.

For the “welcoming” spectrum, the author considers two possibilities. The first is that it developed from the meaning of “meeting, encountering” through a cross-linguistic pattern also observable in Arabic istiqbāl, Chinese bīng, Japanese demukaeru, Korean majung, French accueillir, and Polish witać. The second is that it derives from a biradical Afro-Asiatic root meaning “to call, to summon,” evidenced in Akkadian qarû (“to invite”), Arabic qarā (“to entertain as a guest”), and Ugaritic and Aramaic cognates. The author judges the first possibility more likely, since no triliteral root with b as third radical is attested for this meaning in Semitic.

The Quranic analysis focuses on passages traditionally interpreted solely through

proximity. The term *qurbān* (Q 3:183; 5:27) is examined. The author argues that classical lexicographers, by reducing *qurbān* to “that by which one seeks nearness to God,” have engaged in etymological reduction, ignoring the term’s independent historical development as a religious offering. The dual form *qarrabā* in Q 5:27 (“when they offered a sacrifice”) is shown to have been translated by some as “offered” rather than “drew near,” though most translators render it as “drew near.” The author suggests “offered” is more coherent.

Q 51:26–27, describing Abraham bringing a fatted calf to his guests, uses *fa-qarrabahu ilayhim* (“and he placed it before them”). The author argues this is better translated as “he offered it to them” or “he presented it to them,” placing it in the “offering/welcoming” spectrum. The term *qurbāt* in Q 9:99 (“they take what they spend as a means of nearness to God”) is rendered more coherently as “offerings” or “presentations” rather than “means of nearness.” In Q 12:60, Joseph’s warning *lā taqrabūn* is traditionally translated “do not come near me.” The author argues that in context, the threat is not about physical proximity but about being received or welcomed at court; thus “you will not be received” or “you will not be welcomed” is more coherent. The exceptional translation in *Tafsīr Aḥsan al-Ḥadīth* (“you will not be honored”) is cited as supporting this reading. Finally, Q 9:28, *lā yaqrabū al-Masjid al-Ḥarām*, is better rendered “they should not be admitted to the Sacred Mosque” rather than “they should not approach”.

The author acknowledges that the analysis is conducted within a framework that accepts the Quran as a revealed text and engages with the Islamic exegetical tradition, though the linguistic and historical methodology is presented as independent of theological commitments.

The conclusion states that the semantic range of Q-R-B cannot be reduced to the dominant meaning of “nearness.” At least two additional spectra—offering and welcoming/receiving—have historical and linguistic support and can illuminate several Quranic passages. The study also demonstrates that Arabic loanwords in recipient languages, particularly Swahili and other African languages, can serve as valuable evidence for reconstructing semantic developments marginalized or lost in Classical Arabic lexicography. This methodological approach opens new horizons for Quranic studies, etymology, and historical semantics.

Bibliography

1. The Holy *Qurʾān*, Original Arabic; Also, Persian translations by:
 ‘Abd al-Muḥammad Āyatī (Tehran, Surūsh, 1374 SAH),
 Muḥammad Ḥusayn Ibrāhīmī (Qom, Ta’ mīn, 1394 SAH), Abū al-
 Qāsim Pāyandeh (Tehran, Jāvīdān, 1404 AH), *Tarjumeḥ-ye Tafsīr-i Ṭabarī*, ed. Ḥabīb Yaghmā’ī (Tehran, Intishārāt-i Tūs, 1356 SAH),
Tarjumeḥ-ye Qarn-i Dahum, by an unknown author (ed. ‘Alī Ravāqī, Tehran, Farhangestān-e Zabān va Adab-e Fārsī, 1383 SAH),
 Ghulām-‘Alī Ḥaddād ‘Ādil (Mashhad, Bunyād-e Pazhūheshhā-ye Islāmī, 1390 SAH), Muḥammad Šādeqī Tehrānī, *Tarjumān-e Furqān* (Qom, Shukrāneh, 1388 SAH).
2. Abū al-Futūḥ Rāzī, Ḥusayn b. ‘Alī, *Tafsīr*, ed. Muḥammad Ja’far Yāḥaqqī and Muḥammad Mahdī Nāṣiḥ, Mashhad, Bunyād-e Pazhūheshhā-ye Islāmī, 1371 SAH [Persian].
3. Abū Hilāl ‘Askarī, Ḥasan b. ‘Abd Allāh, *al-Furūq al-Lughawīyyah*, ed. Muḥammad Ibrāhīm Salīm, Cairo, Dār al-‘Ilm wa al-Thaqāfah, 1997 [Arabic].
4. Amīn Iṣfahānī, Nurāt Bīgam, *Makbzan al-‘Irfān*, n.p., n.p., n.d. [Persian].
5. Armbuster, Charles Herbert, *Initia Ambarica: An Introduction to Spoken Ambaric*, Cambridge, Cambridge University Press, 1910.
6. ‘Atīq Nīshābūrī, Abū Bakr, *Tafsīr-e Sūrābādī*, ed. Sa’īdī Sirjānī, Tehran, Farhang-e Nashr-e Now, 1381 SAH [Persian].
7. Awdem, Nicholas, *Hausa-English/English-Hausa Dictionary*, New York, Hippocrene Books, 1996.
8. Azharī, Muḥammad b. Aḥmad, *Tabdhīb al-Lughab*, ed. ‘Abd al-Salām Muḥammad Hārūn et al., Cairo, al-Mu’assasah al-Miṣriyyah al-‘Āmmah, 1964 [Arabic].
9. Baldi, Sergio, *Dictionary of Arabic Loanwords in the Languages of Central and East Africa*, Leiden/Boston, Brill, 2016.
10. Beeston, A.F.L. et al., *Sabaic Dictionary/Dictionnaire sabéenne*, Louvain-la-Neuve/Beirut, Editions Peeters/Librairie du Liban, 1982.
11. Black, Jeremy et al., *A Concise Dictionary of Akkadian*, Wiesbaden, Harrassowitz Verlag, 2000.
12. Bomhard, Allan R., *Afrasian Comparative Phonology and Vocabulary*, Charleston (SC), USA, 2014.
13. Costaz, Louis, *Dictionnaire syriaque-français*, Beirut, Dar el-Machreq, 1986.
14. Del Olmo Lete, Gregorio & Joaquín Sanmartín, *A Dictionary of the Ugaritic Language in the Alphabetic Tradition*, Leiden/Boston, Brill, 2003.

15. Dolgopolsky, Aharon, *Nostratic Dictionary*, Cambridge, Cambridge University Press, 2008.
16. Dozy, R., *Supplément aux dictionnaires arabes*, Leiden, Brill, 1881.
17. Drower, E.S. & R. Macuch, *A Mandaic Dictionary*, Oxford, Clarendon Press, 1963.
18. Ehret, Christopher, *Reconstructing Proto-Afroasiatic, Vowels, Tone, Consonants and Vocabulary*, Berkeley, University of California Press, 1995.
19. Gesenius, W., *A Hebrew and English Lexicon of the Old Testament*, ed. F. Brown, Oxford, Clarendon, 1939.
20. Gray, Louis H., *Introduction to Semitic Comparative Linguistics*, Amsterdam, Philo Press, 1971.
21. Hava, J.C., *Arabic-English Dictionary*, Beirut, Catholic Press, 1899.
22. Hinnebusch, Thomas J. & Sarah M. Mirza, *Swabili, A Foundation for Speaking, Reading and Writing*, Lanham (Maryland), University Press of America, 1998.
23. Hirschfeld, Hartwig, *Beiträge zur Erklärung des Korân*, Leipzig, Otto Schulze, 1886.
24. Ibn Durayd, Muḥammad b. Ḥasan, *Jambarat al-Lughab*, ed. Ramzī Munīr Ba‘labakkī, Beirut, Dār al-‘Ilm lil-Malāyīn, 1987 [Arabic].
25. Ibn Fāris, Aḥmad, *Maqāyīs al-Lughab*, ed. ‘Abd al-Salām Muḥammad Hārūn, Cairo, Maṭba‘at ‘Īsā al-Bābī al-Ḥalabī, 1366 AH [Arabic].
26. Ibn Manẓūr, Muḥammad b. Mukarram, *Lisān al-‘Arab*, Beirut, Dār Ṣādir, 1374-1375 AH [Arabic].
27. Jastrow, Marcus, *A Dictionary of the Targumim, the Talmud Babli and Yerushalmi and the Midrashic Literature*, London/New York, Luzac/Putnam, 1903.
28. Jeffery, Arthur, *The Foreign Vocabulary of the Qur’an*, Baroda, Oriental Institute, 1938.
29. Lane, Edward W., *An Arabic English Lexicon*, Beirut, Librairie du Liban, 1968.
30. Lesko, Leonard, *A Dictionary of Late Egyptian*, Fall River (MA), Fall River Modern Printing Co., 2002.
31. Leslau, Wolf, *Comparative Dictionary of Ge‘ez (Classical Ethiopic)*, Wiesbaden, Harrassowitz, 1991.
32. Leslau, Wolf, *Etymological Dictionary of Harari*, Berkeley/Los Angeles, University of California Press, 1963.
33. Madan, A. C., *Swabili-English Dictionary*, Oxford, Clarendon, 1903.
34. Ma‘lūf, Luwīs, *al-Munjid fī al-Lughab*, Beirut, al-Maṭba‘ah al-Kāthūlīkiyyah [Arabic].
35. Mishkūr, Muḥammad Jawād, *Farhang-e Taṭbīqī-ye ‘Arabī bā Zabānā-ye Sāmī va Īrānī*, Tehran, Bunyād-e Farhang-e Īrān, 1357 SAH [Persian].
36. Mwalonya, Joseph et al., *Mgombato, Digo-English-Swabili Dictionary*, Kwale (Kenya), Digo Language and Literacy Project, 2004.

37. Nasafī, ‘Umar b. Muḥammad, *Tafsīr*, ed. ‘Azīz Allāh Juwaynī, Tehran, Surūsh, 1376 SAH [Persian].
38. Newman, Paul & Roxana Ma Newman, *Modern Hausa-English Dictionary*, Ibadan, University Press PLC, 1979.
39. Nöldeke, Theodor, *Zur semitischen Sprachwissenschaft*, Strassburg, Verlag von Karl J. Trübner, 1910.
40. Orel, V.E. & O.V. Stolbova, *Hamito-Semitic Etymological Dictionary*, Leiden et al., Brill, 1995.
41. Pakatchi, Ahmad, “Rethinking the word Farāḍa, An Inquiry to the Earliest Commentaries and its Contextual Relevance”, *Journal of Interdisciplinary Qur’anic Studies*, vol. I, no. 1, 2022.
<https://doi.org/10.37264/jiqs.v1i1.11>
42. Pākatchī, Aḥmad, “Rīsheh-shināsī-ye Vāzheh-ye Qur’ānī-ye Qayyūm”, *Muṭālī‘āt-e Qur’ān va Ḥadīth*, no. 9, Isfand 1390 SAH [Persian].
43. *Qāmūs al-Lahjab al-Khalījīyyah*, available online at al-Mu‘jam Database, accessed 15 July 2026 [Arabic].
<https://ar.mo3jam.com>
44. Qāsim, ‘Awn al-Sharīf, *Qāmūs al-Lahjab al-‘Āmiyyah fī al-Sūdān*, Cairo, al-Maktab al-Miṣrī al-Ḥadīth, 1405 AH/1985 [Arabic].
45. *Qur’ān-e Quds*, ed. ‘Alī Ravāqī, Tehran, Mu’assasah-e Farhangī-ye Shahīd Muḥammad Ravāqī, 1364 SAH [Persian].
46. Qurashī, ‘Alī Akbar, *Tafsīr-e Aḥsan al-Ḥadīth*, Tehran, Bunyād-e Bi’tḥat, 1375 SAH [Persian].
47. Rāghib Iṣfahānī, Ḥusayn b. Muḥammad, *al-Mufradāt fī Gharīb al-Qur’ān*, ed. Muḥammad Sayyid Kīlānī, Cairo, Maktabat Muṣṭafā al-Bābī al-Ḥalabī, 1961 [Arabic].
48. Rajki, András, *Arabic Dictionary with Etymology*, e-published vers. 2.1, 2005.
49. Ṣafīpūrī, ‘Abd al-Raḥīm b. ‘Abd al-Karīm, *Muntabā al-Arab*, lithograph, Tehran, 1296-1298 AH [Arabic].
50. Stolbova, Olga, *East Chadic Etymology*, available online at: Starling Database, accessed 15 July 2026.
<https://starlingdb.org>.
51. Stolbova, Olga, *West Chadic Etymology*, available online at: Starling Database, accessed 15 July 2026.
<https://starlingdb.org>.
52. “The Language and Culture of the Comoros”, part: Common Comorian Expressions and

- Translations, available online at: Globalization Partners International, accessed 15 July 2026.
<https://www.globalizationpartners.com/2024/10/17/language-and-culture-of-comoros>
53. Wellens, Ineke, *An Arabic Creol in Africa, The Nubi Language of Uganda*, PhD thesis, Katholieke Universiteit Nijmegen, 2003.
 54. Yāḥaqqī, Muḥammad Ja‘far (ed.), *Farhangnāmeḥ-ye Qur’ānī*, Mashhad, Āstān-e Quds-e Raḍawī, 1389 SAH [Persian].
 55. Zamakhsharī, Maḥmūd b. ‘Umar, *Asās al-Balāghah*, Beirut, Dār Ṣādir, 1399 AH/1979 [Arabic].

نقدی بر تفسیر سنتی ریشه قرب در قرآن شواهدی نو از زبان سواحلی و گویش‌های عربی

احمد پاکتچی ^{id}

دانشیار گروه علوم قرآن، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، تهران، ایران
(ایمیل: JEncst@ihcs.ac.ir).

چکیده

این مقاله با روی‌کردی تاریخی-ریشه‌شناختی و مبتنی بر زبان‌شناسی تطبیقی، دامنه معنایی ماده قرآنی **قرب** را از نو بررسی می‌کند. مقاله بر این نکته تأکید دارد که محدودکردن تفسیر این ماده لغوی به معنای متعارف **نزدیکی**، موجب نادیده ماندن لایه‌های معنایی مهمی می‌شود که در زبان عربی ریشه داشته، و در گویش‌های عربی، زبان سواحلی و دیگر زبان‌های آفریقایی دارای وام‌واژه‌های فراوان عربی حفظ شده‌اند. این پژوهش با بهره‌گیری از شواهد زبان سواحلی، زبان‌های آفریقایی مرتبط، گویش‌های عربی، و مجموعه گسترده‌ای از زبان‌های سامی و دیگر زبان‌های آفروآسیایی، سه طیف عمده معنایی را در پیوند با این ماده از یک‌دیگر متمایز می‌سازد: (۱) نزدیک‌شدن یا نزدیک‌بودن، (۲) تقدیم‌کردن یا عرضه داشتن، و (۳) استقبال‌کردن، پذیرفتن یا مهمان‌نوازی. سپس این معانی بازسامان‌یافته در پرتو کاربردهای قرآنی بررسی می‌شوند؛ با تأکید ویژه بر آیاتی که به‌طور سنتی صرفاً برپایه مفهوم نزدیکی تفسیر شده‌اند. تحلیل نشان می‌دهد که شماری از کاربردهای قرآنی، از جمله **قُرْبَان**، **قَرَّبَا**، **فَقَرَّبَهُ إِلَيْهِمْ**، **قُرْبَات** و **لَا تَقْرَبُون**، هنگامی که در چارچوب طیف‌های معنایی **تقدیم‌کردن** و **استقبال‌کردن** تفسیر شوند، انسجام معنایی بیشتری می‌یابند؛ تاآنکه منحصرأ به معنای **نزدیک‌شدن** یا **نزدیک‌کردن** بازگردانده شوند. محصول جانبی مقاله این است که وام‌واژه‌های عربی محفوظ در زبان سواحلی و دیگر زبان‌های شرق و مرکز آفریقا شواهدی ارزشمند برای بازسازی تحولاتی معنایی فراهم می‌آورند که در سنت لغت‌نگاری عربی کلاسیک به حاشیه رانده شده یا از میان رفته‌اند.

کلیدواژه‌ها: واژه‌شناسی قرآن، معناشناسی تاریخی، ریشه‌شناسی، ماده قرب، گویش‌های عربی، زبان سواحلی، زبان‌شناسی تطبیقی سامی.

مقاله پژوهشی

دریافت: ۱۴۰۵/۴/۲۷ ش

بازنگری: ۱۴۰۵/۵/۳ ش

پذیرش: ۱۴۰۵/۵/۳ ش

نشر: ۱۴۰۵/۶/۳۰ ش

صفحه ۲۰۵-۲۴۲.

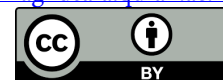
ناشر:

دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم (دانشکده علوم قرآنی مشهد).
© ۲۰۲۶ / نویسندگان دارنده حق تألیف مقاله خود بدون محدودیت اند.

شاپای الکترونیکی: ۵۳۰۸-۲۷۸۳

دسترسی آزاد:

<http://naghdeara.guran.ac.ir>

چه‌گونه به این مقاله ارجاع دهیم؟

پاکتچی، احمد، «نقدی بر تفسیر سنتی ریشه قرب در قرآن: شواهدی نو از زبان سواحلی و گویش‌های عربی»، پژوهش‌نامه نقد آراء تفسیری، سال هفتم، دوره اول، شماره پیاپی ۱۳، تابستان ۱۴۰۵ ش، ص ۲۰۵-۲۴۲.

<http://doi.org/10.22034/naghdeara.2026.592504.1415>

درآمد

واژگان قرآن کریم تنها واحدهای زبانی نیستند؛ بل که حامل لایه‌های تاریخی و فرهنگی متنوعی هستند که فهم دقیق آن‌ها نیازمند فراتر رفتن از مرزهای زبان عربی معیار و مراجعه به شواهد گسترده‌تر در خانواده زبان‌های سامی و حتی دیگر زبان‌های هم‌جوار است. از این‌رو مطالعات ریشه‌شناختی و معناشناسی تاریخی در دهه‌های اخیر جایگاه مهمی در پژوهش‌های قرآنی یافته، و نشان داده‌اند که بسیاری از واژه‌های قرآنی را نمی‌توان صرفاً بر پایه واژه‌نامه‌های کلاسیک یا کاربردهای معمول زبان عربی تفسیر کرد. تغییرات تاریخی زبان، حذف تدریجی برخی از کاربردها و غلبه یافتن یک طیف معنایی بر دیگر طیف‌ها گاه سبب شده است که بخشی از ظرفیت‌های معنایی واژگان در سنت لغوی و تفسیری کم‌رنگ، یا حتی نادیده گرفته شود.

در این میان، وام‌واژه‌های عربی در زبان‌های دیگر، به‌ویژه زبان‌هایی که طی سده‌های متمادی در تماس نزدیک با فرهنگ و زبان عربی بوده‌اند، می‌توانند شواهد ارزشمندی برای بازسازی این لایه‌های معنایی فراهم آورند. این زبان‌ها گاه کاربردهایی را حفظ کرده‌اند که در عربی معیار از میان رفته یا تنها در برخی از گویش‌ها استمرار یافته است. از این منظر، مطالعه وام‌واژه‌ها تنها بخشی از تاریخ تعامل زبانی نیست؛ بل که می‌تواند به بازسازی تاریخ تحول معنا در خود زبان مبدأ نیز یاری رساند.

زبان سواحلی، به‌عنوان یکی از مهم‌ترین زبان‌های آفریقایی که شمار قابل توجهی از واژگان عربی را در خود جذب کرده است، نمونه ممتاز چنین ظرفیتی به‌شمار می‌رود. بسیاری از این وام‌واژه‌ها نه تنها از نظر صورت، بل که از حیث ساختار معنایی نیز اطلاعاتی را حفظ کرده‌اند که می‌تواند در مطالعه تاریخی واژگان عربی سودمند باشد. افزون‌براین استمرار برخی از این کاربردها در دیگر زبان‌های شرق و مرکز آفریقا — به‌طور ویژه زبان سواحلی — و نیز در شماری از گویش‌های عربی، امکان مقایسه‌ای گسترده‌تر و بازسازی دقیق‌تر تحولات معنایی را فراهم می‌سازد.

طرح مسئله

در مطالعه حاضر با تمرکز بر ماده **قرب** کوشش می‌شود نشان داده شود که دامنه معنایی این ماده در قرآن کریم را نمی‌توان صرفاً در چارچوب مفهوم رایج **نزدیک‌شدن** محدود ساخت. هدف پژوهش آن است که با بهره‌گیری از داده‌های زبان سواحلی، دیگر زبان‌های آفریقایی، گویش‌های عربی و زبان‌های سامی کهن، طیف‌های معنایی کم‌تر مورد توجه این ماده بازشناسی، و ظرفیت آن‌ها برای بازخوانی برخی از کاربردهای قرآنی ارزیابی شود. بر این پایه مقاله می‌کوشد نشان دهد که مطالعه تطبیقی زبان‌های وام‌گیرنده، در کنار ریشه‌شناسی سامی و تحلیل بافت قرآنی، می‌تواند افق تازه‌ای برای فهم دقیق‌تر واژگان قرآن و بازنگری در بعضی از برداشت‌های تثبیت‌شده در سنت لغوی و

تفسیری بگشاید.

۱. نقطه عزیمت

در سفر فکری برای یک پژوهش علمی، مسیر از یک کنج‌کاوی آغاز می‌شود و پس از طی مراحل تحقیق به نتیجه‌گیری نهایی می‌انجامد. الزاماً در پژوهش‌ها نحوه شکل‌گیری صورت مسئله و چگونگی پدیداری نقطه آغازین پژوهش توضیح داده نمی‌شود. با این حال، در مورد خاص این مقاله به دلیل غیرمتعارف بودن نقطه عزیمت لازم است درباره این سفر فکری قدری بحث شود. به هر حال در بادی امر غریب و دور از ذهن است که بتوان از داده‌های یک زبان معاصر در شرق آفریقا برای فهم عمیق‌تر شماری از واژگان قرآنی بهره گرفت که مربوط به زبانی دیگر، آن هم در سده‌ها پیش‌تر است.

۱-۱) نحوه گردآوری داده‌ها و صورت‌بندی احتمالات

در مقاله حاضر، مرحله کنج‌کاوی با احساس شگفتی^۱ یا رویارویی با یک پدیده دور از انتظار در زبان سواحلی آغاز شده است. این رویارویی مربوط به زمانی است که نگارنده مشغول مطالعه درباره وام‌واژه‌های فارسی و عربی در زبان سواحلی بود. آن پدیده دور از انتظار^۲ تنوع طیف‌های معنایی ماده **قرب** در زبان سواحلی است؛ به نحوی که به نظر می‌رسد کاربردهای سواحلی بیش‌تر از کتب متعارف لغت عرب می‌توانند کاربردهای قرآنی این ماده را توضیح دهند. برای نگارنده که در زمان برخورد با این کاربردها در جملات سواحلی، کاربردهای قرآنی را یک‌به‌یک از نظر می‌گذراند، این احساس به وجود آمد که شاید با این داده‌ها و در بافت آن‌چه از معانی سواحلی می‌دانیم بهتر می‌توان کاربردهای این ماده در **قرآن** کریم را توضیح داد و از برخی از توجیهات خنک و تحمیلی بی‌نیاز شد.

در گام بعد، یعنی مرحله مشاهده^۲ و در مقام گردآوری نخستین داده‌ها و واقعیت‌ها، مقصد آن بود که روشن شود آن‌چه مشاهده می‌کنیم دقیقاً چیست. در این راستا، از سویی کاربردهای این ماده و نمونه‌های جملات متداول در زبان سواحلی دسته‌بندی شد و از سوی دیگر کاربردهای قرآنی و معنای فهم‌شده در کتب مفردات و ترجمه‌های قرآنی کریم گردآوری شد. در گام پسین، یعنی در مقام حدس اولیه^۳ لازم بود یک صورت‌بندی و تبیین شهودی از علت این ارتباط میان طیف‌های معنایی در زبان سواحلی با زبان عربی قرآنی ارائه شود.

احتمال‌های موجود می‌توانستند از این قرار باشند:

1. Wonder
2. Observation
3. Rough guess.

الف) کاربردهای موجود در زبان سواحلی، صرفاً نوآوری در آن زبان و گسترش محلی دامنه معنایی مادهٔ قرب است.

ب) طیف‌های معنایی موجود در سواحلی، نه امتداد یک پدیده لغوی، بل که تحت تأثیر تفسیرهای ارائه‌شده از آیات است.

پ) طیف‌های معنایی موجود در زبان سواحلی، امتداد یک پدیده لغوی باشد که در پیوستار زبان عربی قرآنی-عربی سده‌های اسلامی وجود داشته، و از طریق وام‌گیری به زبان سواحلی راه یافته است. دربارهٔ احتمال الف، اگر ثابت شود که این طیف‌های معنایی در زبان‌های نیا پیش از عربی قرآنی هم سابقه دارند، دیگر موضوع نوآوری در زبان سواحلی منتفی خواهد بود. احتمال ب در صورتی معتبر است که این طیف از معانی در تفاسیر منعکس شده باشد؛ در غیر این صورت منتفی خواهد بود. احتمال پ در صورتی معتبر است که بتوان نمونه‌هایی از این طیف‌های معنایی را در کاربردهای خاص در زبان معیار یا در گویش‌های عربی به موازات زبان رسمی نشان داد. البته، روشن است که منتفی شدن دو احتمال اول خود می‌تواند ابزاری برای تقویت احتمال پ باشد. این گام، مرحلهٔ ربایش^۱ است که در آن انتخاب محتمل‌ترین تبیین برای مشاهدات انجام می‌گیرد و روشن می‌شود که کدام توضیح بهترین تبیین برای داده‌های موجود است.

۲-۱) انتخاب فرضیه

در گام پسین^۲ فرضیه پژوهش شکل گرفته، که متکی بر تقویت احتمال سوم است. عملاً با تضعیف دو احتمال الف و ب، احتمال پ به فرضیه پژوهش تبدیل می‌شود. دربارهٔ مراحل پیش‌برد یک برنامه پژوهشی دیدگاه‌های مختلفی میان فیلسوفان علم و روش‌شناسان وجود دارد. با این حال آن‌چه ذکر شد یک برآورد نسبتاً مورد توافق میان دیدگاه‌های مختلف است.

اکنون با تمرکز بر موضوع مقاله باید گفت آن‌چه به‌طور مرسوم در واژه‌نامه‌های عربی دیده می‌شود^۳ مطرح کردن همهٔ مشتقات مربوط به یک ماده لغوی در ذیل یک ماده است؛ بی‌آن‌که الگوی روشنی برای جداسازی آن‌ها وجود داشته باشد. این عمل‌گرد لغویان به‌گونه‌ای است که گویی ماده‌های ثلاثی و رباعی تنها یک اصل دارند؛ هرچند عموماً تصریحی به آن دیده نمی‌شود.

کوشش مبالغه‌آمیز برخی از لغویان در ربط دادن معانی ذیل یک ماده به یک‌دیگر در کتبی مانند *المفردات* راغب اصفهانی نشان از یک مبنای لغت‌شناختی دارد، ولی البته این مبنا قابل تعمیم به همه لغویان نیست. در میان کتب لغت عربی، مواردی هرچند اندک دیده می‌شود که در آن‌ها به وجود ریشه‌های چندگانه ذیل ماده واحد توجه، و به

1. Abduction.

نوعی تأیید شده است که ماده‌های لغوی می‌توانند با اشتراک لفظی یا هم‌نامی مواجه باشند.

از کتب قدماء، نمونه شاخص یک‌چنین روی‌گردی، **مقایس اللغة** نوشته ابن‌فارس قزوینی (درگذشته ۳۹۵ ق) است. وی ذیل هر ماده به وحدت تا تنوع **اصول** یا ریشه‌ها در آن تصریح، و کاربردهای این ریشه‌ها را از هم‌دیگر متمایز کرده است. در میان واژه‌نامه‌های معاصر نیز می‌توان به **المنجد فی اللغة** نوشته لوئیس معلوف اشاره کرد که ذیل بسیاری از ماده‌ها، ریشه‌های مختلف را با شماره‌گذاری از یک‌دیگر متمایز کرده و ذیل هرکدام به بسط مشتقات آن پرداخته است.

۳-۱) مبانی روش‌شناختی

در مطالعه واژگان قرآنی، یکی از پدیده‌ها که لازم است موردوارسی قرار گیرد، کاربردهای موازی با نسبت اقلیت و اکثریت است که در آن‌ها معنای اقلیت چنان تحت‌الشعاع معنای اکثریت قرار گرفته که به نامرئی‌شدن کاربردهای اقلیت انجامیده است. بخصوص تکیه بیش‌ازحد بر دانش صرف عربی، و مفروض‌انگاری بیش‌ازحد اشتراک ماده لغوی، و بی‌توجهی به تفاوت‌های جدی میان ریشه‌ها در کتب تفسیر و لغت به چنین رخ‌دادی انجامیده است. نگارنده پیش‌تر نمونه‌هایی از این دست را مطالعه موردی کرده است: ازجمله در مقاله «ریشه‌شناسی واژه قرآنی قیوم» نشان داده که این واژه معرب از **دیکایوما** در یونانی^۱ به معنای دادرس و دادرس عادل است؛ درحالی‌که عموم مفسران و لغویان آن را واژه‌ای بر وزن فَعُول از ماده **قوم** انگاشته‌اند (پاکتچی، «ریشه‌شناسی واژه قرآنی قیوم»، سراسر مقاله). در مقاله‌ای دیگر نیز نشان داده که فعل «فَرَضَ» در آیه اول سوره نور معنایی راجع به تقسیمات **قرآن** کریم دارد و نباید در کنار موارد دیگر از کاربرد ماده فرض به معنای واجب یا لازم گردانیدن قرار داده شود (پاکتچی، «بازاندیشی در واژه **فَرَضَ**: پژوهشی در کهن‌ترین تفاسیر و مناسبت بافتاری آن»^۲، سراسر مقاله).

واقعیت آن است که ساختار وزنی زبان عربی، به همان اندازه که در ریشه‌یابی کلمات و دنبال‌کردن فرایند ساخت آن‌ها می‌تواند بسیار کارآمد باشد، در مواردی گمراه‌کننده است و پرسشگر را به سوی نتیجه‌گیری شتاب‌زده و نامعتبر سوق می‌دهد. این گونه نتیجه‌گیری‌های صرف‌بنیاد بدون توجه به جنبه‌های معناشناختی، فرهنگی و تاریخی، موجب می‌شود تا در بسیاری از موارد، کاربردهای اقلیت پشت ابر اکثریت پنهان، و واژه چنان به کاربردهای اکثریت تحویل گردد که عملاً آن کاربرد اقلیت از دیده‌ها محو شود.

این خطر بخصوص در مواردی بیش‌تر دیده می‌شود که کاربرد اقلیت در عربی کلاسیک — یعنی زبان عربی مدارس که در طی سده‌های پس از اسلام رواج داشته — روی به فراموشی نهاده، و این منسوخ‌شدن کاربرد به نادیده‌گرفته‌شدن

1. Δικαίωμα [Dikaïoma].

2. Pakatchi, "Rethinking the word *Farāḍa*: An Inquiry to the Earliest Commentaries...".

اصل وجود آن و عدم توجه به جایگاه آن در عربی قرآنی انجامیده است. درواقع باید گفت با توجه و بازگرداندن طیف‌های اقلیت به اکثریت، معنای اکثریت، عموم ترجمه‌های قرآن کریم و کتب مفردات را پوشش داده، و فضای خالی برای طیف اقلیت باقی نگذاشته است.

در این قبیل موارد، الحاق اقلیت به اکثریت با توجیهات معنایی از مجاز و کنایه و امثال آن تقریب به ذهن شده است. بسیاری از پرسشگران با همین مبنا اقناع شده‌اند که به معنای مقصود رسیده‌اند؛ ولی بسا درنگی دوباره و آشنایی‌زدایی از مشهورات، به مخاطب نشان می‌دهد که این پیوندها چندان هم استوار نیست و توجیهات ارائه‌شده با سستی یا رخنه روبه‌رو است.

در نمونه‌های قیوم و فرض، مسئله منسوخ‌شدن کاربرد اقلیت در دوره‌های پسین اسلامی است. آنچه در مقاله حاضر به بحث نهاده می‌شود از مقوله‌ای دیگر است: بحث درباره آن جایی است که می‌توان هم‌چنان کاربرد اقلیت را در گونه‌هایی از عربی پساقرآنی بازجست؛ ولی این کاربرد در واژه‌نامه‌های کلاسیک عربی مفقود است و تنها در برخی از گویش‌ها دوام یافته است. فقدان یک کاربرد در زبان معیار و واژه‌نامه‌های آن، به همان اندازه منسوخ‌شدن، می‌تواند نگران‌کننده و مسئله‌ساز باشد و معنای اقلیت را در کاربردهای قرآنی برای پرسشگران نامرئی سازد.

از نظر روش‌شناسی نیز در این میان تفاوت چشم‌گیری وجود دارد. در مطالعه نوع نخست، یعنی آن‌جا که کاربرد اقلیت در عربی سده‌های پسین به کلی منسوخ شده، به جز تحلیل ساختاری معنا در کاربردهای قرآنی، تنها مسیر یاری رسان برای کاوش ریشه‌شناسی و مطالعه تطبیقی زبان‌های سامی است. در مطالعه نوع دوم، آنچه می‌تواند مکمل تحلیل ساختاری باشد جست‌وجو در گویش‌های عربی — اعم از تاریخی و معاصر — است و در کنار آن کاربردهایی که امکان ردیابی آن‌ها در وام‌واژه‌های عربی در دیگر زبان‌ها وجود دارد.

۲. کاربردهای مشتقات قرب در زبان‌های مختلف

در مقاله حاضر، نخست وام‌واژه‌های عربی از ماده قرب در سواحلی و در دیگر زبان‌های شرق و مرکز آفریقا گردآوری و تحلیل می‌شود. در گام بعد این داده‌ها با عربی دوره اسلامی — اعم از کلاسیک و گویش‌ها — مقایسه می‌گردد. سپس با یک پرش به دوره پیشااسلامی، زمینه این طیف‌های معنایی در زبان‌های باستانی سامی و آفروآسیایی بررسی می‌شود. در بخش بعد هم با پل زدن میان زبان‌های پیش و پس از قرآن کریم، کاربردهای قرآنی مورد بازخوانی قرار می‌گیرد.

۱-۲) در سواحلی و دیگر زبان‌های آفریقا

محور جست‌وجوها در زبان سواحلی 'واژه **کاریبو**' است که وام‌واژه و صورت سواحلی شده از واژه عربی «قریب» است (بالدی، **فرهنگ وام‌واژه‌ها...**، ۲، 243؛ رایکی، **فرهنگ عربی با ریشه‌شناسی**، ۲، 99). **کاریبو** با طیف معنایی گسترده‌ای که دارد، در زبان سواحلی آینه‌ای از نگرش و فرهنگ اقوام سواحلی‌زبان در شرق آفریقا است. وجود کاربردهای گسترده و جذاب برای این واژه، موجب شده است تا **کاریبو** به‌عنوان یک واژه خاص در فرهنگ مسلمانان شرق آفریقا و گویشوران سواحلی موردتوجه پژوهشگران قرار گیرد. در فرهنگ سواحلی، مفهوم **کاریبو** بسیار فراتر از معنای نزدیکی فیزیکی، با قرابت اجتماعی، پذیرش، مهمان‌نوازی و بخشنندگی مرتبط است. این البته به آن معنا نیست که همه این معانی الزاماً از یک ریشه لغوی بوده باشند.

برخی تصور کرده‌اند این گستردگی معنا از جنس چندمعنایی^۱ است. بااین حال بررسی‌ها نشان می‌دهد که بخشی از این تنوع معنا از جنس هم‌نامی^۲ یا اشتراک لفظی است. در ادامه به نمونه‌هایی از جملات سواحلی می‌پردازیم که در آن‌ها واژه **کاریبو** با طیف‌های گوناگون معنایی به‌کاررفته است:

الف) طیف معنایی: نزدیک

نِیْمَبِی یَنگُ اِکو کاریبو نَ شِلَهْ: خانه من نزدیک مدرسه است.

نُجو کاریبو: بیا نزدیک!

کاریبو کِلَ مْتُ اَلِکُبَلِ: تقریباً همه موافق بودند (معنای تقریب از نزدیک‌بودن).

ب) طیف معنایی: تقدیم کردن، تعارف کردن

کاریبو چَکُلْ: بفرماید غذا!

کاریبو نَدَن: بفرماید داخل!

پ) طیف معنایی: استقبال کردن، با گسترش‌هایی چون خوش‌آمد گفتن و تعارف کردن

1. Karibu.

2. Baldi, *Dictionary of Arabic Loanwords...*

3. Rajki, *Arabic Dictionary with Etymology*.

4. Polysemy.

5. Homonymy.

6. Nyumba yangu iko karibu na shule.

7. Njoo karibu.

8. Karibu kila mtu alikubali.

9. Karibu chakula.

10. Karibu ndani.

کاریبو! : خوش آمدید! (خطاب به مسافر).

کاریبو ئیمبِنِ کُونْگُ^۲: به خانه من خوش آمدید (تعبیر مهمان‌نوازانه).

کاریبو تِنَ^۳: باز هم تشریف بیاورید.

کاریبو اوفیسینِ کُونْگُ وَکَتِ وُوتِ^۴: شما همیشه در دفتر من مورد استقبال هستید.

وگِنِ وُوتِ وَنْکَرِیشُو^۵: همه بازدیدکنندگان را گرمی می‌داریم.

اَلِنِپُوکَا کُو کَریبو سَنَ^۶: او من را به گرمی بسیار استقبال کرد.

از همین واژه کاریبو، صورت فعلی کاریبیا^۷ نیز ساخته می‌شود که افزون بر معنای نزدیک شدن و نزدیک آمدن، به معنای وارد شدن نیز کاربرد یافته است. هم‌چنین وجه سببی کاریبیا، یعنی کاریبِشا و کاریبِشوا^۸ نیز افزون بر کاربردش در معنای نزدیک آوردن، در معنای به‌عنوان میهمان دعوت کردن، خوش آمد گفتن و پذیرایی کردن نیز کاربرد دارد (مَدَن، فرهنگ سواحلی-انگلیسی^۹، ۱۳۱).

۲-۲) کاربردها در دیگر زبان‌ها

در دیگر زبان‌های شرق و مرکز آفریقا نیز وام‌واژه‌هایی از ماده عربی قَرَب دیده می‌شود. افزون بر کاربرد این ماده به معنای نزدیک بودن که مکرر دیده می‌شود، نمونه‌هایی از کاربرد آن در طیف سوم یعنی استقبال کردن با گسترش‌های آن را هم می‌توان یافت. از جمله، واژه کاریبو برای تعارف به ورود به خانه در زبان مالانگازی — زبان مردم ماداگاسکار — دیده می‌شود. در این زبان وقتی فردی می‌خواهد وارد خانه یا فضایی شود، برای اجازه ورود می‌گوید: «هودی!»^{۱۰}؛ یعنی مثلاً «آهای!». در جواب هم صاحب خانه برای اجابت و تعارف به ورود می‌گوید «کاریبو، میدیرا»^{۱۱}؛ یعنی «بفرمایید، وارد شوید» (بالدی، فرهنگ وام‌واژه‌ها، ۲۴۳). همین سبک تعارف و پاسخ آن با واژه‌های هودی و کاریبو در زبان سواحلی و زبان دیگو — زبان بانتو رایج در مناطقی از کنیا و تانزانیا — هم دیده می‌شود (مَدَن، فرهنگ

1. Karibu!

2. Karibu nyumbani kwangu.

3. Karibu tena.

4. Karibu ofisini kwangu wakati wowote.

5. Wageni wote wanakaribishwa.

6. Alinipokea kwa karibu sana.

7. Karibia.

8. karib-isha, karib-ishwa.

9. Madan, *Swahili-English Dictionary*.

10. Hôdy!.

11. Karibo, midira.

سواحلی-انگلیسی^۱، 131؛ هینبوش و میرزا، *سواحلی...^۲*، 248، 20-21؛ موالونیا و دیگران، *مگومباتو: فرهنگ دیگوانگلیسی-سواحلی^۳*، 73، 62).

واژه *کاریبو* به معنای *خوش آمد* در زبان مجمع‌الجزایر کومور در جنوب آفریقا هم نشان داده شده است. این واژه ممکن است مستقیماً از یک گویش عربی یا از طریق سواحلی وام‌گرفته شده باشد (بنگرید به: «زبان و فرهنگ کوموری»، فصل: اصطلاحات رایج^۴، دومین مورد). واژه *کاریبو* در زبان لوگاندا - زبان بانتو رایج در اوگاندا - به معنای «خوش آمدید!» نیز دیده می‌شود (بالدی، *فرهنگ وام‌واژه‌ها*، 243).

اما در آفریقای مرکزی، باید به واژه‌های زیر در زبان هاوسا - رایج در نیجریه و نیجر - اشاره کرد که ظاهراً وام‌واژه از عربی است. با وجود آن که هاوسا یک زبان چادی است و نسب به آفروآسیایی می‌رساند، ماده *قرب* در میان شاخه‌های این خانواده جز در شاخه سامی ثابت نشده، و به همین دلیل ادعای اصیل بودن آن در چادی دشوار است. این کاربردها در هاوسا در خورتوجه است:

کازب^۵: دریافت کردن، پذیرفتن؛ گرفتن (اودم، *فرهنگ هوسا - انگلیسی...^۶*، 81-82؛ نیومن،

واژه‌نامه جدید هوسا - انگلیسی^۷، 63).

کازی باکونچین تارو^۸: یک ملاقات را میزبانی کردن.

کازبوو^۹: به نیکی استقبال کردن (اودم، *فرهنگ هوسا - انگلیسی*، 82).

۲-۳) طیف‌های معنایی در عربی سده‌های اسلامی

به‌عنوان گام بعدی در این پژوهش، لازم است بر داده‌های موجود درباره ماده *قرب* در عربی کلاسیک مرور داشته باشیم. برپایه تفکیک صورت‌گرفته میان طیف‌های مختلف کاربردها در *المنجد* لوئیس معلوف، می‌توان طیف‌های معنایی این ماده را چنین دسته‌بندی نمود:

1. Madan, *Swabili-English Dictionary*.

2. Hinnebush & Mirza, *Swabili...*

3. Mwalonya et al., *Mgombato, Digo-English-Swabili Dictionary*.

4. "The Language and Culture of the Comoros", part: Common Comorian Expressions and Translations.

5. kàribu.

6. kàrbā.

7. Awdem, *Hausa-English/English-Hausa Dictionary*.

8. Newman, *Modern Hausa-English Dictionary*.

9. kàrbī bākuncin tārō.

10. kàrbuwā.

۱. قَرَبَ السَّيْفَ: داخل کرد شمشیر را در قِراب. قِراب به‌عنوان محور این طیف، به معنای «نیام» است.

۲. قَرَبَ وَقَرَّبَ: نزدیک شد.

۳. قَرَبَ: دچار درد قُرب شد. قُرب به‌عنوان محور این طیف، به معنای «تهی‌گاه» است.

۴. قَرَبَ الْفَرَسُ: اسب با حالتِ تقریب دوید. تقریب نوعی از دویدنِ بدونِ سرعتِ زیاد است.

۵. أَقْرَبَ الرَّاعِي الْإِبِلَ: ساربان شتران را شبانه راه برد تا بامداد به آب درشان آوَرَد.

۶. الْمُتْقَارِبُ: مردِ کوتاه‌قد (معلوف، المنجد، ۶۱۷).

این طیف‌های معنایی در دیگر کتب لغتِ عربی، اعم از قدیم و جدید دیده می‌شود و تنها تفاوت، ترتیب مطرح‌شدنِ معانی و میزانِ شمولِ توضیحات بر همه یا برخی از طیف‌ها است. ابن‌فارس که در بسیاری از موارد به وجود چند اصل ذیل یک ماده توجه نشان می‌دهد، دربارهٔ **قرب**، همهٔ معانی را از یک اصل و ریشه دانسته است (ابن‌فارس، مقایس اللغه، ۵/ ۸۰-۸۲؛ نیز بنگرید به: راغب اصفهانی، المفردات، ۳۹۸-۴۰۰).

اگر نگاهی انتقادی به طیف‌های ارائه‌شده در **المنجد** داشته باشیم، باید کاربرد «تَقَرَّبَ» به معنای «شتاب کن» را که معلوف ذیل طیفِ شمارهٔ ۱ آورده است به طیفِ شمارهٔ ۴ ملحق کنیم. دیگر جداسازی‌ها به اندازهٔ کافی دقیق است. امکان بازنگریِ دیگرِ امکانِ جداسازیِ بعضی از کاربردها از طیفِ شمارهٔ ۲ —یعنی **نزدیک‌شدن**— است که در ادامهٔ مقاله به آن پرداخته خواهد شد. به‌هرروی، در میان طیف‌های معنایی شش‌گانهٔ یادشده در لغت‌نامه‌های کلاسیک که در بالا هم یاد شد، فقط طیف «نزدیک‌شدن» در کاربردهای قرآنی بازتاب یافته است؛ حال‌آن‌که شواهد نشان می‌دهد دو طیفِ دیگر نیز در **قرآن** نمونه دارند که در این دسته‌بندی‌ها نادیده انگاشته شده‌اند.

این نگاه به طیف‌های معنایی و این تلقی که همهٔ کاربردهای قرآنی در طیفِ **نزدیک‌شدن** قابل‌فهم باشد، موجب شده است تا در کتب وجوه و نظایر که به چندمعناییِ واژه‌ها و ماده‌های قرآنی می‌پردازند بابتی برای مادهٔ **قرب** گشوده نشده باشد. در ترجمه‌های فارسی **قرآن** هم جز مواردِ استثنائی که در ادامه به آن‌ها اشاره خواهد شد، همهٔ ترجمه‌ها از مشتقات **قرب** در **قرآن** در چارچوب همین طیفِ **نزدیک‌شدن** انجام گرفته است.

در میانِ واژه‌های قرآنی از مادهٔ **قرب** یک واژه از دیگران فاصلهٔ معناییِ محسوسی دارد و آن واژه «قُربان» است؛ به معنای آن‌چه به‌صورتِ آیینی و در چارچوبِ نوعی عبادت به خدا تقدیم می‌شود. این واژه به‌عنوان یک اصطلاحِ دینی —چه در ادیان توحیدی و چه شرک‌آمیز— در همهٔ زبان‌های مهمّ سامی کاربردِ ثبت‌شده دارد (مشکور، فرهنگ تطبیقی عربی، ۶۸۳/۲). **قُربان** این زمینه را داشت که با آن به‌عنوان محورِ یک طیفِ معناییِ مستقل رفتار شود؛ ولی

لغویان و مفسران در عمل آن را به طیف معنایی نزدیک شدن ملحق کرده، و وجه تسمیه قربان را از آن رو دانسته‌اند که این تقدیم آیینی موجب تقرب و نزدیکی جستن به خداوند متعال — یا به‌طور کلی به خدایان — است. از جمله، راغب اصفهانی ضمن بازگرداندن این واژه به معنای نزدیک شدن یادآور می‌شود که در عرف، این واژه نامی برای ذبیحه و قربانی است (راغب اصفهانی، *المفردات*، ۳۹۹).

در برخی از فرهنگ‌های عربی-انگلیسی معنای تقدیم کردن را ذیل ماده قرب به‌طور مستقل مطرح کرده‌اند. از جمله می‌توان به فرهنگ حوا و فرهنگ لین اشاره کرد که در آن در ضمن معانی فعل «قَرَّبَ» از باب تفعیل این معنا ارائه شده است: عرضه داشتن یک تقدیمی به کسی [به خدا] یا تقدیم کردن چیزی به کسی (حوا، *فرهنگ عربی-انگلیسی*^۱، ۵۹۶؛ لین، *فرهنگ عربی-انگلیسی*^۲، VII/ 2505).

معنای تقدیم کردن و گسترش آن تعارف کردن را می‌توان در کاربردهایی گویشی از عربی هم بازجست. مثلاً، در عربی عُمان و حوزه خلیج فارس قَرَّب به معنای «عرضه کرد، تعارف کرد» و معادل واژه انگلیسی *serve*^۳ دیده می‌شود و در نمونه‌های زیر قابل پی‌جویی است:

قَرَّبِ القَهْوَةَ: قهوه تعارف کن.

قَرَّبِ الأَکْلَ: غذا بیاور، غذا تعارف کن.

در عربی سودانی هم این تعبیر به کار می‌روند:

قَرَّبِ الشَّای: چای بیاور، چای تعارف کن!

قَرَّبِ الصَّیْنَةَ: سینی را تعارف کن!

قَرَّب: بفرما! [در خطاب به میهمان برای تعارف] (بنگرید به: *قاموس اللهجة الخليجية*، ذیل

«قربوا»؛ قس: قاسم، *قاموس اللهجة*، ۸۹۳).

در این میان طیف «استقبال کردن - خوش آمد گفتن» موردی است که نه تنها در کتب لغت عربی به‌وضوح دیده نمی‌شود، بل که یافتن مصادیق کاربرد آن در گویش‌ها هم آسان نیست. باید گفت تنها رگه‌هایی از وجود معنای «تعارف کردن» برای ماده قرب در کتب کلاسیک لغت دیده می‌شود؛ هرچند تبیین واضحی درباره آن ارائه نشده است. از جمله ازهری از لغویان کهن به زبان‌زدی اشاره می‌کند که برای تعارف کردن صاحب‌خانه به یک میهمان از آن استفاده می‌شود: «قَدْ حَيَّا وَقَرَّبَ».

1. Hava, *Arabic-English Dictionary*.

2. Lane, *An Arabic English Lexicon*.

3. To serve.

وی در توضیح یادآور می‌شود که این عبارت تلخیصی است از «حِیَّاکَ اللَّهُ وَقَرَّبَ دَارَکَ» (ازهری، *تهذیب اللغة*، ۱۲۶/۹) که به نظر می‌رسد تنها کوششی برای بازگرداندن اجتهادی و متکلفانه این کاربرد به معنای نزدیک شدن است. زمخشری هم، در فهرست واژه‌هایی که برای تعارف کردن به ورود از آن استفاده می‌شود، به فعل «قَرَّبَ» در کنار *أَهْلًا*، *رَحَبًا* و *حِیَّا* تصریح می‌نماید، بی‌آن‌که تلاش کند آن را به معنای نزدیک شدن بازگرداند (زمخشری، *اساس البلاغة*، ۴۹۹). با وجود ابهام یاد شده، این نمونه‌ها ثابت می‌کنند زمینه‌ای برای این طیف معنایی برای ماده *قرب* در سده‌های گذشته وجود داشته که مورد بی‌توجهی قرار گرفته است.

در دوره معاصر نیز می‌توان به یادکردی از *تکملة* دوزی بر واژه‌نامه‌های عربی اشاره کرد که یکی از معانی برای ماده فعلی *قرب* را این گونه توضیح داده است: «پذیرفتن (کسی) در فضای محرمیت خود»^۱ (دوزی، *ذیل لغت‌نامه‌های عربی*، II/322). این بیان هم البته وضوح کافی ندارد؛ ولی ردّ پایی از معنای پذیرفتن و خوش‌آمد گفتن در واژه‌نامه‌های عربی را در آن می‌توان دید.

در گویش‌های معاصر عربی نیز می‌توان ردّی از کاربرد این طیف معنایی بازجست. نمونه شاخص آن در زبان نوبی دیده می‌شود. در این زبان واژه *کَرِیب* / *گَرِیب*^۲، افزون‌بر معنای *نزدیک*، معنای *خوش‌آمدگویی* نیز دارد. نوبی یک *کِرِیُول*^۳ (زبان حاصل از تماس شدید دو یا چند زبان) است؛ زبانی ترکیبی که برپایه واژگان عربی رایج در منطقه نوبیه -واقع در قلمرو اوگاندا و کنیا- و دستور زبان‌های باتتو شکل گرفته است و انتظار می‌رود که این واژه را از طریق عربی سودانی شکل گرفته باشد (اطلاعات شفاهی مؤلف). نمونه کاربرد آن در جمله زیر جالب توجه است:

ضیفانَا کانَ گِجَا فی بیتک دِ قُربش اُمنَ کِیفِن؟^۴

ضیفانا: مهمان-جمع، کان: اگر، گجا: استمراری-آمدن، فی: در، بیتک: خانه شما، د: شناسه (این)، قربش: استقبال - مجهول، اُمن: ضمیر پنهان - سوم شخص - جمع، کِیفِن؟: چه گونه؟

یعنی: مهمان‌ها اگر به خانه شما بیایند، چه گونه از آن‌ها استقبال می‌شود؟ (ولنس، *یک زبان*

آمیخته عربی در آفریقا...؟، ۱۹۰).

1. Admettre dans son intimité.

2. Dozy, *Supplément aux dictionnaires arabes*.

3. karib/garib.

4. Creole.

5. Difa'na kan gi-ja fi 'be 'taki 'de, karib'sh(a) 'omon ke'fin?

6. Wellens, *An Arabic Creol in Africa...*

۳. ریشه‌ها در زبان‌های سامی و آفروآسیایی

از میان طیف‌های سه‌گانه یادشده می‌توان گفت که در زبان‌های سامی کاربرد دو طیفِ نزدیک‌بودن و تقدیم‌کردن سوابق روشنی دارد. غالب سامی‌شناسان، در مطالعه واژه‌ها از مادهٔ **قرب** و هم‌زاده‌های آن، این دو طیفِ معنایی را از هم جدا نکرده، و به‌عنوان دو ریشهٔ مجزا نشناخته‌اند؛ بل که عملاً نسبتِ میانِ آن‌ها را از مقولهٔ چندمعنایی انگاشته‌اند.

۳-۱) تفصیل نمونه‌ها

برای کاربردها در طیفِ معنایی «نزدیک‌بودن» این نمونه‌ها را می‌توان مثال آورد:

اکدی، **قرب** در باب معادل تفعیل: آوردن (بَلک و دیگران، **فرهنگ مختصر اکدی**، 288).

عبری، **قرو**^۲ در باب معادل افعال: نزدیک آوردن، آوردن (گِزنیوس، **فرهنگ عبری-انگلیسی عهد عتیق**، 897).

آرامی ترگومی، **قارو**^۴: نزدیک آمدن؛ **قرو**^۵ نزدیک آوردن (یاسترو، **فرهنگ ترگومها**...، II/1410).

سریانی، **قارب**^۶: نزدیک ساختن، آوردن (کستاز، **فرهنگ سریانی-فرانسوی**، 329).

مندایی، **قرب**: نزدیک شدن، نزدیک کشیدن (دراور و ماکوخ، **قاموس مندایی**، 415).

گعزی، **قَرَبَا**^۱: نزدیک بودن، نزدیک کشیدن (لسلاو، **فرهنگ تطبیقی گعز**، 440).

امهری، **قَرَبَا**^{۱۲}: نزدیک شدن، نزدیک آوردن (آرمبراستر، **آغازهای امهری**، 193/II).

1. Black, *A Concise Dictionary of Akkadian*.

۲. قرب (qrb).

3. Gesenius, *A Hebrew and English Lexicon of the Old Testament*.

۴. قرب (qāreb).

۵. قرب.

6. Jastrow, *A Dictionary of the Targumim...*

۷. قَرَب (qāreb).

8. Costaz, *Dictionnaire syriaque-français*.

9. Drower & Macuch, *A Mandaic Dictionary*.

10. ቀርቦ / ቀርባ (qarba, qaraba).

11. Leslau, *Comparative Dictionary of Ge'ez*.

12. ቀርባ (qärräbä).

13. Armbuster, *Initia amharica*.

تیگرینیایی، قَرَبَا: نزدیک شدن، نزدیک آوردن (لِسلَو، فرهنگ تطبیقی گِغَز، 440).

برای کاربردها در طیف معنایی «تقدیم کردن» هم این نمونه‌ها را می‌توان مثال آورد:

اکدی، قَرَب در باب معادل تفعیل (قُرْب): تقدیم کردن هدیه، خراج یا غذا؛ در باب معادل افعال

(قَرَب): تقدیم کردن [یک درخواستی] به کسی (بَلک و دیگران، فرهنگ مختصر اکدی،

288)؛ کارابو(م): پیشاپیش یک خدا از جانب کسی عبادت کردن (همان، 148).

عبری، قَرَو^۲ در باب معادل افعال: هدیه کردن (گِزنیوس، فرهنگ عبری-انگلیسی، 897)؛

قُرَبان^۴: تقدیمی، نان مقدس (همان، 898).

آرامی ترگومی، قَرَو^۵: تقدیم کردن (یاسترو، فرهنگ ترگومها...، II/1410).

سُریانی، قَرَب^۶: تقدیم کردن، هدیه کردن (کستاز، فرهنگ سریانی-فرانسوی، 329).

اوگاریتی، قَرَب در باب معادل افعال (قُرْب): تقدیم کردن (دِل المُولِته و سان مارتین، فرهنگ

زبان اوگاریتی در سَنَت الفبایی^۷، 708).

مندایی، قُرْب: با یک پیشکش نزدیک شدن (با تلفیق با معنای نزدیک شدن)؛ قَرابا: تقدیمی، نان

مقدس (دراور و ماکوخ، قاموس مندایی، 415).

گِغَزی، قَرَبَا/قَرَبَا: اهدا شدن؛ قَرَبَا: قربانی تقدیم کردن؛ قُوارَبَا^۸: دریافت کردن عشای ربانی

(لِسلَو، فرهنگ تطبیقی گِغَز، 440).

هَرَری، قَرَبَا^۹: هدیه شدن (لِسلَو، فرهنگ ریشه‌شناختی هَرَری^{۱۰}، 128).

1. 𐤒𐤓𐤁 (qārābā).

2. karābu(m).

۳. קרב (KRB).

۴. קרבן.

۵. קרב (qareb).

۶. קרב (qareb).

7. Del Olmo Lete & Sanmartín, *A Dictionary of the Ugaritic Language*....

8. 𐤒𐤓𐤁/𐤒𐤓𐤁 (qarba/qaraba).

9. 𐤒𐤓𐤁 (qarraba).

10. 𐤒𐤓𐤁 (qwaraba).

11. 𐤒𐤓𐤁 (qārābā).

امهری، قَرَبَا: هدیه کردن، تسلیم کردن (آرمبراستر، *آغازهای افهری*، II/61).

مقایسه صورت این چند واژه اخیر در زبان‌های سامی حبشه با دیگر شاخه‌های سامی از یک سو تأیید می‌کند که معنای **تقدیم کردن** در باب تفعیل دیده می‌شود و در یک فرایند ساخت وارونه، با ساده‌سازی تفعیل به ثَلَاثِي مُجَرَّد، مؤلفه مطاوعه — یعنی عکس تعدیه در باب تفعیل — افزوده شده و معنای **تقدیم شدن** با یک ساخت وارونه از مزید به مجرد شکل گرفته است.

این معنا در برخی زبان‌های سامی به صورت یک بسته معنایی تثبیت شده^۲ درآمده است؛ چنان‌که در نمونه‌های زیر دیده می‌شود:

اکدی، قَرِیْبُو(م)^۳: حیوانی که به عنوان قربانی تقدیم شده باشد (بَلک و دیگران، *فرهنگ مختصر اکدی*، 288).

عبری، قُرَبان^۴: تقدیمی، قربانی (گِزنیوس، *فرهنگ عبری-انگلیسی*، 898).

آرامی ترگومی، قازبان^۵: قربانی (یاسترو، *فرهنگ ترگومها*، ... II/ 1410).

سریانی، قُرَبانا^۶: تقدیمی، قربانی (کستاز، *فرهنگ سریانی-فرانسوی*، 329).

مندایی، قُرَبانا^۷: قربانی (دراور و ماکوخ، *قاموس مندایی*، 415).

سبایی، قُرَبن^۸: تقدیمی، قربانی (بیستون و دیگران، *فرهنگ سبایی*، 106).

گعزی، قُوربان^۹: تقدیمی، هدیه، قربانی، عشای ربانی (لسلاو، *فرهنگ تطبیقی گعز*، 440).

برخی سامی‌شناسان هم‌چون تئودور نولدکه بر این باور بودند که معنای **قربانی** در زبان سریانی ساخته شده، و از

12. Leslau, *Etymological Dictionary of Harari*.

1. ቀረበ (qärräbä).

2. Semantic package.

3. qerēbu(m).

۴. קָרְבָּן (qurbān).

۵. קָרְבָּן (kārban).

۶. قُورْبَانَا (qurbānā).

7. qurbana.

8. qrbn.

9. Beeston, *Sabaic Dictionary*.

10. ቀደርባን (qwərbān).

آن طریق به عربی و گعزی راه یافته است (نولدکه، 37؛ لِسلاو، فرهنگ تطبیقی گِغِز، 440؛ نلدکه، در باب زبانشناسی سامی^۱، 37). بعضی نیز مانند هیرشفلد آن را وام‌واژه از عبری می‌دانستند (هیرشفلد، جستارهایی در تفسیر قرآن^۲، 88؛ قس: جفری، واژه‌های دخیل در قرآن مجید^۳، 235). با این همه، با وجود هم‌زادهای آن در همه شاخه‌های زبان‌های سامی، از جمله اکدی، احتمال وام‌گیری تضعیف می‌شود. بیش‌تر به نظر می‌رسد این کلیشه در زبان نیاسامی ساخته شده باشد.

۲-۳ ریشه‌های ثنائی واژه قربان در آفروآسیایی

اکنون مناسب است به ریشه‌های ثنائی این واژگان هم پرداخته شود تا ریشه‌های دورتر در اعماق تاریخ مورد بررسی قرار گیرد. درباره معنای نزدیک‌شدن باید سابقه را در ریشه زیر بازجست که از سوی نگارنده و برپایه هم‌زادهای ارائه‌شده در سطور بعد در آفروآسیایی بازسازی شده است:

الف) نیل-آفروآسیایی: *kVr- به معنای: به سوی چیزی رفتن، نزدیک شدن.

ب) شاخه سامی: vkry به معنای: ملاقات کردن، مواجه‌شدن (دالگوپلسکی، فرهنگ نوستراتیک^۴، شماره 1159). لازم به ذکر است که امتداد همین شاخه را می‌توان در واژه‌های زیر در زبان‌های عربی و عبری بازجست:

عربی، قَرَأُوا: آهنگ کسی کرد (صفی‌پوری، منتهی‌الارب، ۳/۱۰۲۰).

عبری، قارا^۵: ملاقات کردن، مواجه‌شدن (گِزنیوس، فرهنگ عبری-انگلیسی، 899).

پ) شاخه مصری، واژه مصری متأخر قُر^۶: نزدیک (لسکو، فرهنگ مصری متأخر^۷، II/155)، قُر^۸: به نزدیک کشیدن، نزد کسی رسیدن، به کسی ملحق شدن، با کسی / چیزی همراه بودن (دالگوپلسکی، فرهنگ نوستراتیک، شماره 1159).

ت) شاخه چادی: واژه‌های بازسازی شده در نیل-چادی شرقی گیر/گور^۹ به معنای: رسیدن، دویدن (استولبووا،

1. Nöldeke, *Zur semitischen Sprachwissenschaft*.
2. Hirschfeld, *Beiträge zur Erklärung des Korân*.
3. Jeffery, *The Foreign Vocabulary of the Qur'an*.
4. Dolgopolsky, *Nostratic Dictionary*.

۵. קרה.

6. kr.
7. Lesko, *A Dictionary of Late Egyptian*.
8. kry.
9. *gir-/gur-.

ریشه‌شناسی چادی شرقی^۱، 24) و نیا-چادی غربی قُرب^۲ به معنای: اطراف چیزی رفتن، دویدن (استولبوا، ریشه‌شناسی چادی غربی^۳، 54).

در شاخه سامی، این ریشه با افزوده شدن یک پس‌ساز به ماده ثلاثی قُرب تبدیل شده است؛ ظاهراً در این ساخت، پس‌ساز *ب^۴ به معنای امتداد و استمرار است (ارت، بازسازی نیا-آفروآسیایی...^۵، 31). براین پایه می‌توان انتظار داشت که معنای نخستین ریشه ثلاثی در نیلسامی به صورت قُرب^۶ به معنای «رفتن به سوی...»، تماس برقرار کردن، به تدریج به نزد چیزی/برگرد چیزی آمدن» باشد. برپایه آن چه از صَرفِ وزنی زبان نیلسامی بازسازی شده است (گری، درآمدی بر زبان‌شناسی تطبیقی سامی^۷، 102)، می‌توان گفت که از ریشه نخستین، ریشه‌های ثلاثی مُجَرَّد قُرب^۸ برای صیغه منفعل مانا، و قُرب^۹ برای صیغه منفعل گذرا، ساخته شده‌اند. در زبان عربی، هر دو صورت قُرب و قُرب به‌عنوان فعل لازم و به معنای نزدیک شدن در واژه‌نامه‌های کلاسیک دیده می‌شود (ازهری، تهذیب اللغة، ۱۲۵/۹؛ ابن منظور، لسان العرب، ۱/۶۶۲).

۳-۳) شکل‌گیری معنای تقدیم‌کردن

درباره معنای تقدیم‌کردن باید یادآور شد که این معنا در غالب زبان‌های سامی تنها به صورت ثلاثی مزید دیده می‌شود. همان‌طور که در سطور بالا دیده شد، در زبان‌های عربی، اکدی، اوگاریتی، عبری و گعزی این معنا تنها در اوزان مزید معادل افعال و تفعیل دیده می‌شود و در ثلاثی مجرد این معنا دیده نمی‌شود. در گونه‌های مختلف آرامی هم که می‌توان این معنا را در ثلاثی مجرد دید، هم‌چنان معنای تقدیم‌کردن فرع است و گسترش معنایی^{۱۰} از فعل لازم نزدیک شدن است.

در همه این زبان‌ها معنای تقدیم‌کردن، غالباً با استفاده از ابواب ثلاثی مزید که معنای تعدیه و تسبیب دارند ساخته شده است. بنابراین می‌توان مسیر شکل‌گیری این طیف از معنا را این گونه توضیح داد:

سبب نزدیک شدن را فراهم کردن < آوردن < تقدیم کردن.

1. Stolbova, *East Chadic Etymology*.

2. *kur-.

3. Stolbova, *West Chadic Etymology*.

4. *-b.

5. Ehret, *Reconstructing Proto-Afroasiatic*.

6. *karaba.

7. Gray, *Introduction to Semitic Comparative Linguistics*.

8. *karuba.

9. *kariba.

همان گونه که پیش‌تر دیده شد، مرحله میانی — یعنی آوردن — نیز در برخی از زبان‌های سامی مانند اکدی، عربی و سریانی ثبت شده است.

با وجود این توضیح در ثانوی بودن معنای **تقدیم کردن**، باید گفت وجود این طیف معنایی در همه شاخه‌های سامی و همچنین ساخت کلیشه‌ای **قربان** در غالب شاخه‌ها ثابت می‌کند که این طیف از معنا در زبان نیلسامی پدید آمده است. از همین رو صحیح آن است که به آن به عنوان یک معنای مستقل از **نزدیک شدن** نگریسته شود. البته، کتب کلاسیک لغت عربی غالباً این طیف معنایی را نادیده گرفته‌اند و مفسران و مترجمان **قرآن** هم موارد کاربرد آن را با تکلف به **نزدیک شدن** بازگردانده‌اند.

اما درباره طیف سوم از معنا، یعنی **استقبال کردن** و گسترش‌های آن مانند خوش آمد گفتن و تعارف کردن می‌توان دو احتمال را در نظر گرفت. احتمال اول آن است که این معنا از همان معنای ملاقات کردن و نزدیک شدن برآمده، و با الگوی زیر گسترش یافته باشد:

ملاقات کردن، نزد کسی رسیدن < (به حضور) پذیرفتن < خوش آمد گفتن.

از نظر گونه‌شناسی ساخت معنا، در زبان‌های گوناگون جهان می‌توان نمونه‌هایی از این مسیر گسترش معنایی را نشان داد؛ مثلاً:

۱. در زبان عربی، معنای اصلی **استقبال** «رویاری شدن، پیشاپیش چیزی رفتن» و معنای ثانوی آن «پذیرفتن، خوش آمد گفتن» است. واژه **استقبال** در کاربرد فارسی بیش‌تر در همین معنای ثانوی تبادر دارد.

۲. در زبان چینی کلمه **یینگ**^۱ و در ژاپنی **دموکائرو**^۲ و در کره‌ای **ماژونگ‌ه‌دا**^۳ معنای اصلی «ملاقات کردن، بیرون رفتن برای ملاقات کردن» و معنای ثانوی «خوش آمد گفتن» دارند.

۳. در زبان فرانسه **اکویر**^۴ — در اصل از «اد» به معنای «به‌سوی» و «کولیزر» به معنای گرد آوردن^۵ — ساخته شده که معنای اصلی آن «به نزد خود گرد آوردن» و معنای ثانوی آن «پذیرفتن، پذیرایی کردن» است.

1. 迎 (yíng).

2. 出迎える (demukaeru).

3. 마주하다 (majunghada).

4. accueillir.

5. ad + colligere.

۴. در زبان لهستانی معنای اصلی کلمه **ویتاچ**^۱ «مواجه شدن، ملاقات کردن» و معنای ثانوی آن «خوش آمد گفتن، استقبال کردن» است.

احتمال دوم آن است که معنای «خوش آمد گفتن» برای ماده **قرب** از ریشه ثنائی زیر ساخته شده باشد:

نیلا-آفروآسیایی **قَر**^۲: خواندن، صدا کردن (اورل و استولبوا، **فرهنگ ریشه شناختی حامی سامی**^۳، شماره 1555؛ بومهارد، **واج شناسی تطبیقی و واژگان آفروآسیایی**^۴، شماره 222).

بازمانده این ریشه آفروآسیایی در زبان های مختلف سامی به شرح زیر دیده می شود:

عربی: **قَرَى الضَّيْفَ**: به میهمانی خواند، به عنوان میهمان پذیرفت (صفی پوری، **منتهی الارب**، ۱۰۲۱/۳).

اکدی **قَرانو(م)**^۵: فراخواندن، دعوت کردن (بَلک و دیگران، **فرهنگ مختصر اکدی**، 288)، **قَرُو** / **قَرِیو**^۶: «دعوت شده» (همان، 285).

عبری **قارا**^۷: فراخواندن، اعلام کردن، خواندن، دعوت کردن؛ اسم مفعول: فرد دعوت شده، میهمان (گزنیوس، **فرهنگ عبری-انگلیسی**، 895).

آرامی ترگومی **قارا**^۸: فراخواندن (یاسترو، **فرهنگ ترگومها**، ... II/1409).

سریانی **قرا**^۹: فراخواندن، برانگیختن، دعوت کردن (کستاز، **فرهنگ سریانی-فرانسوی**، 328).

اوگاریتی **قرا**^{۱۰}: فراخواندن، صدا کردن، دعوت کردن (دِل المُولِیّه و سان مارتین، **فرهنگ زبان اوگاریتی در سنت الفبایی**، 708).

در مقام ارزیابی، باید گفت که در هیچ یک از این زبان ها یک ریشه ثلاثی با لام الفعل «ب» به معنایی مربوط ثابت

1. witać.

2. *kar-.

3. Orel & Stolbova, *Hamito-Semitic Etymological Dictionary*.

4. Bomhard, *Afrasian Comparative Phonology and Vocabulary*.

5. qarāʔu(m).

6. qarû, qariu.

۷. קָרָא (kārā).

۸. קָרָא (kārā).

۹. קָרָא (kārā).

10. qrʔ.

نشده است. با وجود آن‌که این ریشه ثنایی بالقوه می‌تواند اصلی دور برای معنای «خوش آمد گفتن» باشد، ولی فقدان نمونه ثابت شده در زبان‌های سامی برای این معنا بازگرداندن ریشه ثلاثی به ریشه ثنایی kVr^* به معنای «فراخواندن، دعوت کردن» را بعید می‌سازد. در نتیجه می‌توان گفت برپایه اطلاعاتی که در اختیار است، احتمال اول — یعنی گسترش معنای «خوش آمد گفتن» از «نزدیک شدن، مواجه شدن» — مرجح است.

البته، با وجود این ترجیح، این پرسش هم‌چنان باقی است که ساخت معنای «خوش آمد گفتن» آیا یک نوآوری در زبان سواحلی است یا می‌توان سابقه آن را در خود عربی — بخصوص در عربی قرآنی — باز جست. این پرسشی است که در ادامه مقاله به آن پرداخته خواهد شد.

۴. تحلیل کاربردها در قرآن کریم

اکنون که کاربردهای ماده **قرب** در دوره‌های پس و پیش از اسلام بررسی شدند به **قرآن** کریم و کاربردهای ماده در این متن مقدس می‌پردازیم. کاربرد واژه‌هایی در طیف معنایی **نزدیک شدن** بارها در **قرآن** کریم دیده می‌شود. از آن جمله می‌توان به آیه زیر اشاره کرد:

وَقُلْنَا يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ (بقره/ ۳۵).

ترجمه آیتی: و گفتیم: ای آدم، خود و زنت در بهشت جای گیرید و هرچه خواهید و هر جا که خواهید از ثمرات آن به‌خوشی بخورید؛ و به این درخت نزدیک مشوید که به زمره ستم‌کاران درآید.

نمونه کاربردهای این طیف در **قرآن** آشکار و فراوان است و نیازی به بسط آن نیست. از همین رو، در ادامه تنها به کاربردهای دو طیف تقدیم کردن و استقبال کردن خواهیم پرداخت؛ کاربردهایی که در سنت تفسیری مغفول مانده‌اند.

۱-۴) طیف تقدیم کردن

مهم‌ترین کاربرد این طیف در اصطلاح **قربان** دیده می‌شود که سه بار در **قرآن** کریم آمده است (آل عمران/ ۱۸۳؛ مائده/ ۲۷؛ احقاف/ ۲۸). واژه **قربان** به‌عنوان یک اصطلاح در فرهنگ عمومی مسلمانان معنایی متعارف داشته است. از همین رو غالباً در ترجمه‌های **قرآن** به واژه دیگری برگردان نشده، و به همین صورت **قربان** ترجمه شده است.

با این حال این همیشگی نیست. در برخی از ترجمه‌ها، واژه قربان را به «نزدیک گردانده شده، آن‌چه به آن نزدیکی جویند» و مانند آن بازگردانده‌اند (یاحقی، **فرهنگ‌نامه قرآنی**، ۳/ ۱۱۴۸). در کتب لغت و مفردات **قرآن** نیز این سخن تکرار می‌شود که **قربان** به معنای «آن چیزی است که به آن به خداوند نزدیکی جویند» یا «انسان را به خدا نزدیک کند»

(ابن‌درید، **جمهرة اللغة**، ۱/۳۲۴؛ ابوهلال عسکری، **الفروق اللغوية**، ۱۹۸؛ ابن‌منظور، **لسان العرب**، ۱/۶۶۴).

این‌گونه، لغویان کلاسیک، واژه **قُرْبَان** را که در طول هزاران سال ساخت‌یافته، و به یک اصطلاح دینی مستقل تبدیل شده بود، دوباره به ریشه **قرب** بازگردانده، و آن را **وسیله‌ای برای نزدیکی** معنا کرده‌اند. این کار، یعنی واسازی^۱ آن اصطلاح، درواقع نادیده گرفتن کاربرد تاریخی واژه و تحمیل یک معنای ریشه‌شناختی بر آن است. واقعیت آن است که دلیلی ندارد معنای **قربان** در مقام فهم کاربردهای قرآنی آن واسازی و به ریشه بازگردانده شود؛ خاصه اگر توجه داشته باشیم که گواهی وجود ندارد که آن معنای واسازی‌شده (مایه تقرّب) در عصر نزول **قرآن** از سوی کاربران زبان عربی مفهوم و مقصود بوده باشد.

به بیان ساده‌تر، لغویان کلاسیک، **قُرْبَان** را صرفاً با تکیه بر ریشه‌شناسی صرفی معنا کرده‌اند؛ بی‌آن‌که به کاربرد عرفی و اصطلاحی آن در زمان نزول توجه کنند. یک واژه می‌تواند در طول تاریخ از معنای ریشه خود فاصله بگیرد و به یک اصطلاح مستقل تبدیل شود. براین‌پایه، باید دید که در عصر نزول، آیا **قُرْبَان** هنوز به معنای **وسیله نزدیکی** فهمیده می‌شده، یا آحیاناً یک اصطلاح دینی کاملاً تثبیت‌شده (مثلاً به معنای «هدیه آیینی») بوده است؟ برای پاسخ به این پرسش باید به شواهد فهم عرب زمان نزول مراجعه کرد؛ زیرا تکیه صرف بر قدمت واژه ما را به جایی نخواهد رساند.

باری، پاسخ پرسش فوق هرچه باشد، فراتر از واژه **قُرْبَان**، یک مورد نیز در **قرآن** کریم دیده می‌شود که در آن **قرب** به صورت فعلی و در باب ثلاثی مزید تفعیل به کار رفته است:

وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ ابْنَى آدَمَ بِالْحَقِّ إِذْ قَرَّبَا قُرْبَانًا فَتُقْبَلُ مِنْ أَحَدِهِمَا وَلَمْ يُتَقَبَّلْ مِنَ الْآخَرِ قَالَ لَأَقْتُلَنَّكَ قَالَ إِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ (مائده/ ۲۷).

ترجمه آیتی: و داستان راستین دو پسر آدم را بر ایشان بخوان، آنگاه که قربانی کردند. از یکی شان پذیرفته آمد و از دیگری پذیرفته نشد. گفت: تو را می‌کشم. گفت: خدا قربانی پرهیزگاران را می‌پذیرد.

برخی از مترجمان **قرآن** در این آیه نیز **قرب** را به معنای نزدیک کردن گرفته‌اند (یاحقی، **فرهنگ‌نامه قرآنی**، ۳/۱۱۴۸). بعضی نیز فعل **قَرَّبَ** را در این آیه به نزدیکی جستن معنا کرده‌اند که هم‌چنان در طیف نزدیک شدن جای می‌گیرد: ... به قربانی تقرب جستند ... (امین اصفهانی، **مخزن العرفان**، ۴/۲۹۷؛ نیز برای تعبیر نزدیکی

جستن، بنگرید به: یاحقی، **فرهنگ‌نامه قرآنی**، ۳/۱۱۴۸).

۲-۴) ترجمه‌های آزاد جای‌گزین همین طیف

در طیفی از ترجمه‌ها، نوعی از برگردان آزاد دیده می‌شود که بیش‌تر با هدف تقریب به ذهن مخاطب و بدون تکیه بر داده‌های لغوی صورت گرفته است؛ آن‌جا که «قَرَبَ» مثلاً به «قربان کردن» یا «قربان نهادن» ترجمه شده است؛ مانند:

... که کردند قربانی ... (ترجمه تفسیر طبری، ۱۳۵۶: ۳۹۱/۲)؛

... چون قربان کردند ... (ابوالفتح رازی، تفسیر، ۳۳۴/۶؛ نیز عتیق نیشابوری، تفسیر

سورآبادی، ۵۵۳/۱؛ ترجمه قرن دهم، ۹۳؛ قرآن قدس، ۵۳/۱؛ یاحقی، فرهنگ‌نامه

قرآنی، ۱۱۴۸/۳).

... بنهادند ... (یاحقی، همانجا).

برخی هم فعل مذکور در این آیه را به «پیش آوردن» ترجمه کرده‌اند که در حد فاصل میان معنای نزدیک کردن و تقدیم کردن قرار دارد:

... آن دم که قربانی پیش آوردند ... (قرشی، تفسیر احسن الحديث، ۵۱/۳؛ نیز پاینده، ترجمه

قرآن کریم، ۹۲؛ ابراهیمی، ترجمه قرآن کریم، ۱۱۲).

بعضی از لغت‌شناسان کهن در توضیح این آیه و با شیوه تفسیر قرآن با قرآن و مقایسه آن با آیه:

الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ عَهِدَ إِلَيْنَا أَلاَّ نُؤْمِنَ لِرَسُولٍ حَتَّىٰ يَأْتِيَنَا بِقُرْبَانٍ تَأْكُلُهُ النَّارُ ... (آل عمران/ ۱۸۳)

قَرَبَ در این آیه را به معنای «آوردن» گرفته‌اند (ازهری، تهذیب اللغة، ۱۲۴/۹). پیش‌تر دیده شد که آوردن، مرحله انتقالی در مسیر تحول معنا از نزدیک شدن به تقدیم کردن است. ازهری هم چنین در توضیح واژه قُرْبَان، با توضیحی متفاوت با دیگر لغویان، وجه تسمیه را آن دانسته است که:

القُرْبَانُ مَا قَرَّبَتْ إِلَى اللَّهِ تَبَتُّغِي بِذَلِكَ قُرْبَةً وَوَسِيلَةً (همانجا).

ترجمه: قربان چیزی است که به خداوند تقریب کنی [؟] و قصد تو از آن نزدیک شدن و وسیله ساختن نزد خداوند باشد.

وی در این توضیح بسیار به معنای تقدیم کردن نزدیک شده است.

در میان ترجمه‌ها موارد نادری نیز دیده می‌شود که در آن «قَرَبَ» در این آیه را به معنای تقدیم کردن گرفته، و آن را به طیف معنایی سوم بازگردانده‌اند. از جمله:

... پیش‌کش داشتند ... (صادقی، ترجمان فرقان، ۵۴/۲)؛

... پیش‌کش کردند ... (حداد عادل، ترجمه قرآن کریم، ۱۱۲).

برداشت اخیر شاید برپایه حسی است که مترجمان از فضای معنایی در آیه گرفته‌اند، یا برپایه برداشتی از تفسیر قرآن به قرآن که ازهری آن را نقل می‌کند. اکنون می‌توان از همین برداشت با شواهد زبان‌شناختی نیز حمایت کرد.

آیه دیگر که فهم آن در چارچوب طیف تقدیم‌کردن با گسترش معنایی تعارف‌کردن بهتر قابل‌درک است، آیه زیر است:
فَرَاغَ إِلَىٰ أَهْلِهِ فَجَاءَ بِعِجْلٍ سَمِينٍ * فَقَرَّبَهُ إِلَيْهِمْ قَالَ أَلَا تَأْكُلُونَ (ذاریات/ ۲۶-۲۷).

ترجمه تفسیر طبری: بشد سوی اهل خویش و بیاورد بریانی سطر و به نیکو* و بنهاد نزدیک سوی ایشان، گفت آیا نخورید! (ترجمه تفسیر طبری، ۱۷۵۳/۷).

ترجمه آیتی: در نهان و شتابان نزد کسان خود رفت و گوساله فربه‌ی آورد* طعام را به نزدشان گذاشت و گفت: چرا نمی‌خورید؟

در ترجمه‌های دیگر نیز مانند این نمونه‌های کهن و معاصر، ماده قرّب در این آیه هم‌چنان به طیف نزدیک‌شدن بازگردانده شده است (برای نمونه، بنگرید به: ابوالفتوح رازی، تفسیر، ۸۵/۱۸؛ نسفی، تفسیر، ۹۸۶/۲؛ یاحقی، فرهنگ‌نامه قرآنی، ۱۱۴۹/۳).

اکنون با برگرداندن این کاربرد به طیف سوم معنایی، می‌توان آیه ۲۷ سوره ذاریات را این‌گونه ترجمه کرد:
... آن (خوراک) را به ایشان تعارف کرد و گفت چرا نمی‌خورید.

مورد دیگر که در چارچوب این طیف معنایی قابل‌تأمل می‌نماید، واژه قُرْبَات است:

وَمِنَ الْأَعْرَابِ مَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَيَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ قُرْبَاتٍ عِنْدَ اللَّهِ وَصَلَوَاتِ الرَّسُولِ أَلَا إِنَّهَا قُرْبَةٌ لَهُمْ سَيُدْخِلُهُمُ اللَّهُ فِي رَحْمَتِهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (توبه/ ۹۹).

ترجمه آیتی: و پاره‌ای از عرب‌های بادیه‌نشین به خدا و روز قیامت ایمان دارند و آنچه را که خرج می‌کنند برای نزدیک‌شدن به خدا و به خاطر دعاء پیامبر خرج می‌کنند. بدانید که همین سبب نزدیکی‌شان به خدا خواهد شد و خدا به رحمت خویش داخل‌شان خواهد کرد؛ زیرا آمرزنده و مهربان است.

در ترجمه‌ها عموماً قُرْبَات به نزدیکی‌ها یا برگردان شده است (یاحقی، فرهنگ‌نامه قرآنی، ۱۱۴۸/۳).
با این حال امکان فهم این واژه برپایه طیف تقدیم‌کردن ممکن است مرجح باشد:

و پاره‌ای از عرب‌های بادیه‌نشین به خدا و روز قیامت ایمان دارند و آنچه خرج می‌کنند، تقدیمی به محضر خدا و جلب‌کننده درود پیامبر می‌انگارند. بدانید که همین سبب نزدیکی‌شان به خدا خواهد شد و خدا به رحمت خویش داخل‌شان خواهد کرد؛ زیرا آمرزنده و مهربان است. این ترجمه با فضای آیه سازگارتر است.

۳-۴) طیف خوش‌آمدگویی

یک آیه در قرآن کریم هست که می‌توان آن را در طیف سوم معنای قرب، یعنی «خوش‌آمد گفتن» و گسترش آن «پذیرفتن» جای داد. نخستین مورد این آیه است:

فَإِنْ لَّمْ تَأْتُونِي بِهِ فَلَا كَيْلَ لَكُمْ عِنْدِي وَلَا تَقْرَبُونِ (یوسف/ ۶۰)

ترجمه آیتی: اگر او را نزد من نیاورید، پیمان‌ای نزد من نخواهید داشت و به من نزدیک مشوید. این جمله حکایت سخن یوسف^(ع) خطاب به برادران خویش است. وی به آنان که هنوز وی را نشناخته بودند یادآور شد اگر بار دیگر بدون برادرِ غائبِ خود به مصر آیند نه کیل گندم خواهند یافت و نه از «قرب» برخوردار خواهند بود. در ترجمه‌های فارسی، تقرّبون در این آیه همواره به معنای نزدیک‌شدن بازگردانده شده، و از جمله، در ترجمه تفسیر طبری چنین آمده است:

و اگر نه بیارید به من او را، نیست کیل شما را نزدیک من و نه نزدیکی کنید با من (ترجمه تفسیر طبری، ۷۴۸/۳).

در دیگر ترجمه‌ها نیز با تفاوت‌هایی جزئی، همین ترجمه از «لا تقرّبون» دیده می‌شود (یاحقی، فرهنگ‌نامه قرآنی، ۵۳۰/۲)؛ هرچند بسیاری از ترجمه‌ها فعل با وجهِ اخباری را به نهی دگرگون ساخته‌اند که خود خروج از قواعد صرفی و ترجمه‌ای آزاد است.

باید توجه داشت که ساخت قَرَبَ يَقْرَبُ که در واژه‌نامه‌های عربی کلاسیک هم بازنموده شده، دارای معنای نزدیک‌شدن است (صفی‌پوری، منتهی‌الارب، ۱۰۰۶/۳). بنابراین اگر این فعل در آیه به طیف معنایی نزدیک‌شدن بازگردانده شود معنای دقیق و بدون تأویل آن چنین خواهد بود:

نه شما را نزد من کیلی خواهد بود و نه نزدیک خواهید شد.

چنین معنایی متکلفانه می‌نماید. برپایه داستان یوسف^(ع) در قرآن، می‌دانیم که نزدیک‌شدن به دربار مصر خواسته فرزندان یعقوب نبود؛ بل که این یوسف^(ع) بود که به تدبیری آنان را به قصر خود کشید. آنان تنها در پی فراهم آوردن گندم برای گریز از قحطی در سرزمین خود بودند. پس تهدیدشان به محرومیت از دربار چندان وجهی ندارد:

محروم کردن آنان از نزدیک شدن به دربار — چه لحن جمله خبری باشد چه نهی — چیزی نبوده است که برای فرزندان یعقوب نگران کننده باشد. برعکس، تهدید به این که در صورت همراه نبودن برادر غائب در سفر بعد به آنان گندم داده نخواهد شد کافی است که برادران را به تسلیم در برابر خواست یوسف^(ع) وادارد. به بیان دیگر، برای این که معنای محصلی از «لا تقربون» در آیه فهمیده شود، باز گرداندن این ماده به طیف «خوش آمد گفتن» یا «پذیرفتن» مسافر و میهمان لازم است. براین پایه می توان آیه را این چنین ترجمه کرد:

نه شما را کیلی نزد من خواهد بود و نه (در مصر) پذیرفته خواهید شد.

این ترجمه نه تنها سازگاری کافی با بافت داستانی آیه دارد؛ بل که فاقد هرگونه خروج از قواعد صرفی نیز هست. باری، نمونه ای استثنائی در منابع تفسیری و ترجمه ها که در آن «قرب» در این آیه به طیف معنایی «خوش آمد گفتن» بازگردانده شده، ترجمه ارائه شده در تفسیر احسن الحديث است:

اگر او را پیش من نیارید، نزد من پیمانۀ ندارید و محترم نمی شوید (قرشی، تفسیر احسن

الحديث، ۵/ ۱۴۳).

شاید پشتوانه لغوی این تفسیر نزد قرشی عبارت از عبارت بسیار کوتاه و گذرا در کتب قدیم لغت باشد که «مَقْرَبَة» را معادل «مَكْرَمَة» دانسته اند (مثلاً ابن درید، **جمهرة اللغة**، ۱/ ۳۲۴)؛ گزارشی که ماحصل آن وجود ریشه **قرب** به معنای «گرامی بودن/ گرامی داشتن» است. به هر روی، ترجمه این ماده در آیه یاد شده به «محترم داشتن»، با وجود اندکی فاصله از طیف معنایی استقبال کردن و گسترش آن «پذیرفتن»، در مقایسه با دیگر ترجمه ها بیش تر با شواهد زبان شناسانه تقویت می شود.

در برخی از آیات **قرآن** کریم نیز می توان میان بازگرداندن **قرب** به طیف معنایی اول یا سوم تأمل کرد و درباره مرجحات اندیشید. برای نمونه، در آیه:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ فَلَا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ... (توبه/ ۲۸).

ترجمه آیتی: ای کسانی که ایمان آورده اید، مشرکان نجس اند و از سال بعد نباید به مسجد الحرام نزدیک شوند....

چنان که دیده می شود، مترجم **قرب** را به نزدیکی بازگردانده است. ترجمه های دیگر نیز هم چنان بر همان سیاق است (یا حقی، **فرهنگ نامه قرآنی**، ۴/ ۱۸۶۳). ترجمه احتمالی با ارجاع این کاربرد به طیف سوم می تواند چنین باشد: ... پس از امسال نباید در مسجد الحرام پذیرفته شوند....

مورد دیگر واژه **مُقَرَّبُون** است که میان بازگرداندن آن به طیف اول یا سوم باید تأمل کرد؛ واژه ای که ۸ بار در **قرآن**

کریم به کار رفته است. در تفاسیر و ترجمه‌های فارسی **مُقَرَّبُون** همواره به معنای **نزدیک‌کردگان** یا واژگانی نزدیک به آن گرفته شده است (یا حقی، **فرهنگ‌نامه قرآنی**، ۱۴۰۴/۳). این در حالی است که ممکن است **مقربون** به معنای **استقبال‌شوندگان**، یعنی کسانی باشد که به ورود ایشان به درگاه الهی و به بهشت خوش آمد گفته می‌شود و با آغوش باز در آن فضا پذیرفته می‌شوند. بحث ریشه‌شناسی حاضر می‌تواند مجال تأملات تفسیری بیش‌تر این کاربردهای مُرَدَّد بین دو طیف و پی‌جویی مُرَجَّحاتِ هریک را فراهم آورد.

نتیجه

این پژوهش با طرح این پرسش آغاز شد که «آیا داده‌های زبان سواحلی و دیگر زبان‌های شرق و مرکز آفریقا می‌تواند در بازخوانی طیفی از کاربردهای قرآنی ماده **قرب** نقشی روش‌شناختی ایفاء کنند؟». بررسی تطبیقی داده‌های زبان سواحلی، گویش‌های عربی و زبان‌های سامی کهن در هم‌سنجی با شواهد قرآنی نشان داد که دامنه معنایی این ماده را نمی‌توان صرفاً به مفهوم غالبِ نزدیک‌شدن فروکاست. شواهد گردآوری‌شده از زبان‌های سامی و آفروآسیایی، همراه با استمرار برخی کاربردها در گویش‌های عربی معاصر و وام‌واژه‌های آفریقایی نشان می‌دهند که دست‌کم دو طیف معنایی دیگر، یعنی: (۱) **تقدیم‌کردن و استقبال‌کردن**؛ (۲) **خوش‌آمد گفتن و پذیرفتن**، از پشتوانه تاریخی و زبان‌شناختی قابل توجهی برخوردار اند و می‌توانند در تفسیر شماری از کاربردهای قرآنی مورد توجه قرار گیرند.

برپایه این یافته‌ها، می‌توان گفت بخشی از دشواری‌های موجود در فهم شماری از آیات، نه از ابهام متنِ **قرآن**، بل که از غلبه یک طیف معنایی بر دیگر طیف‌های هم‌ریشه در سنت لغوی و تفسیری ناشی شده است. هنگامی که کاربردهای **اقلّیت** در زبان معیار عربی به تدریج از میان رفته، یا در واژه‌نامه‌های کلاسیک بازتاب نیافته، مترجمان و مفسران نیز ناگزیر همه موارد را ذیل معنای **کاربردهای اکثریت** تفسیر کرده‌اند. در مقابل، استمرار این کاربردها در گویش‌های عربی و نیز در زبان‌هایی مانند سواحلی، امکان بازسازی بخشی از این لایه‌های معنایی را فراهم می‌آورد و زمینه را برای ارائه خوانشی منسجم‌تر و بافت‌مندتر در برخی از آیات **قرآن** مهیا می‌سازد.

از منظر روش‌شناختی، این پژوهش نشان می‌دهد مطالعه وام‌واژه‌ها و تحولات معنایی آن‌ها در زبان‌های میزبان، تنها برای شناخت تاریخ واژگان سودمند نیست؛ بل که می‌تواند به‌عنوان ابزاری برای بازسازی لایه‌های معنایی فراموش‌شده در زبان مبدأ نیز به‌کار رود. در این میان، زبان سواحلی صرفاً دریافت‌کننده وام‌واژه‌های عربی نیست؛ بل که به‌سبب حفظ و گسترش برخی از ظرفیت‌های معنایی که در عربی معیار کم‌رنگ یا منسوخ شده‌اند، می‌تواند به‌منزله شاهدی ارزشمند برای مطالعات معناشناسی تاریخی و تفسیر واژگان قرآنی تلقی شود. از این‌رو مطالعه تطبیقی زبان‌های آفریقایی دارای وام‌واژه‌های عربی، در کنار بررسی گویش‌های عربی و زبان‌های سامی کهن، افق تازه‌ای برای

پژوهش‌های قرآنی، ریشه‌شناسی و معناشناسی تاریخی می‌گشاید و می‌تواند در بازنگری بعضی از برداشت‌های تثبیت‌شده در سنت لغوی و تفسیری الهام‌بخش باشد.

منابع

۱- قرآن کریم، اصل عربی؛ نیز:

ترجمه‌های عبدالمحمد آیتی (تهران، سروش، ۱۳۷۴ ش)، محمدحسین ابراهیمی (قم، تأمین، ۱۳۹۴ ش)، ابوالقاسم پاینده (تهران، جاویدان، ۱۴۰۴ ق)، ترجمه تفسیر طبری (به‌کوشش حبیب یغمایی، تهران، انتشارات توس، ۱۳۵۶ ش)، ترجمه قرن دهم (از مؤلفی ناشناخته، به‌کوشش علی رواقی، تهران، فرهنگستان زبان و ادب فارسی، ۱۳۸۳ ش)، غلام‌علی حداد عادل (مشهد، بنیاد پژوهش‌های اسلامی، ۱۳۹۰ ش)، محمد صادقی تهرانی (ترجمان فرقان، قم، شکرانه، ۱۳۸۸ ش).

۲- ابن‌درید، محمد بن حسن، **جمهرة اللغة**، به‌کوشش رمزی منیر بعلبکی، بیروت، دار العلم للملایین، ۱۹۸۷ م.

۳- ابن‌فارس، احمد، **مقاییس اللغة**، به‌کوشش عبدالسلام محمد هارون، قاهره، مطبعة عیسی البابی الحلبي، ۱۳۶۶ ق.

۴- ابن‌منظور، محمد بن مکرم، **لسان العرب**، بیروت، دار صادر، ۱۳۷۴-۱۳۷۵ ق.

۵- ابوالفتح رازی، حسین بن علی، **تفسیر**، به‌کوشش محمد جعفر یاحقی و محمد مهدی ناصح، مشهد، بنیاد پژوهش‌های اسلامی، ۱۳۷۱ ش.

۶- ابو هلال عسکری، حسن بن عبدالله، **الفروق اللغویة**، به‌کوشش محمد ابراهیم سلیم، قاهره، دار العلم و الثقافة، ۱۴۱۸ ق/ ۱۹۹۷ م.

۷- ازهری، محمد بن احمد، **تهذیب اللغة**، به‌کوشش عبدالسلام محمد هارون و دیگران، قاهره، المؤسسة المصرية العامة، ۱۳۸۴ ق/ ۱۹۶۴ م.

۸- امین اصفهانی، نصرت بیگم، **مخزن العرفان**، بی‌جا، بی‌نا، بی‌تا.

۹- پاکتچی، احمد، «ریشه‌شناسی واژه قرآنی قیوم»، **مطالعات قرآن و حدیث**، شماره ۹، اسفند ۱۳۹۰ ش.

۱۰- راغب اصفهانی، حسین بن محمد، **المفردات فی غریب القرآن**، به‌کوشش محمد سید کیلانی، قاهره، مکتبة مصطفى البابی الحلبي، ۱۹۶۱ م.

۱۱- زمخشری، محمود بن عمر، **اساس البلاغة**، بیروت، دار صادر، ۱۳۹۹ ق/ ۱۹۷۹ م.

- ۱۲- صفی‌پوری، عبدالرحیم بن عبدالکریم، *منتهی الارب*، چ سنگی، تهران، ۱۲۹۶-۱۲۹۸ق.
- ۱۳- عتیق نیشابوری، ابوبکر، *تفسیر سورآبادی*، به کوشش سعیدی سیرجانی، تهران، فرهنگ نشر نو، ۱۳۸۱ ش.
- ۱۴- قاسم، عون الشریف، *قاموس اللهجة العامية في السودان*، قاهره، المكتب المصري الحديث، ۱۴۰۵ق/ ۱۹۸۵ م.
- ۱۵- *قاموس اللهجة الخليجية*، قابل دست‌رسی در پایگاه اینترنتی المعجم، دست‌رسی در ۱۵ جولای ۲۰۲۶ م.
<https://ar.mo3jam.com/>
- ۱۶- *قرآن قدس*، به کوشش علی رواقی، تهران، مؤسسه فرهنگی شهید محمد رواقی، ۱۳۶۴ ش.
- ۱۷- قرشی، علی‌اکبر، *تفسیر احسن الحديث*، تهران، بنیاد بعثت، ۱۳۷۵ ش.
- ۱۸- معلوف، لوئیس، *المنجد في اللغة*، بیروت، المطبعة الكاثوليكية.
- ۱۹- مشکور، محمدجواد، *فرهنگ تطبیقی عربی با زبان‌های سامی و ایرانی*، تهران، بنیاد فرهنگ ایران، ۱۳۵۷ ش.
- ۲۰- نسفی، عمر بن محمد، *تفسیر*، به کوشش عزیزالله جوینی، تهران، سروش، ۱۳۷۶ ش.
- ۲۱- یاحقی، محمد جعفر (ویراستار)، *فرهنگ‌نامه قرآنی*، مشهد، آستان قدس رضوی، ۱۳۸۹ ش.
- 22- Armbuster, Charles Herbert, *Initia Amharica: An Introduction to Spoken Amharic*, Cambridge, Cambridge University Press, 1910.
- 23- Awdem, Nicholas, *Hausa-English/ English-Hausa Dictionary*, New York, Hippocrene Books, 1996.
- 24- Baldi, Sergio, *Dictionary of Arabic Loanwords in the Languages of Central and East Africa*, Leiden/ Boston, Brill, 2016.
- 25- Beeston, A.F.L. et al., *Sabaic Dictionary/ Dictionnaire sabéenne*, Louvain-la-Neuve/ Beirut, Editions Peeters/ Librairie du Liban, 1982.
- 26- Black, Jeremy et al., *A Concise Dictionary of Akkadian*, Wiesbaden, Harrassowitz Verlag, 2000.
- 27- Bomhard, Allan R., *Afrasian Comparative Phonology and Vocabulary*, Charleston (SC), USA, 2014.
- 28- Costaz, Louis, *Dictionnaire syriaque-français*, Beirut, Dar el-Machreq, 1986.
- 29- Del Olmo Lete, Gregorio & Joaquín Sanmartín, *A Dictionary of the Ugaritic Language in the Alphabetic Tradition*, Leiden/ Boston, Brill, 2003.
- 30- Dolgopolsky, Aharon, *Nostratic Dictionary*, Cambridge, Cambridge University Press, 2008.

- 31_ Dozy, R., *Supplément aux dictionnaires arabes*, Leiden, Brill, 1881.
- 32_ Drower, E.S. & R. Macuch, *A Mandaic Dictionary*, Oxford, Clarendon Press, 1963.
- 33_ Ehret, Christopher, *Reconstructing Proto-Afroasiatic, Vowels, Tone, Consonants and Vocabulary*, Berkeley, University of California Press, 1995.
- 34_ Gesenius, W., *A Hebrew and English Lexicon of the Old Testament*, ed. F. Brown, Oxford, Clarendon, 1939.
- 35_ Gray, Louis H., *Introduction to Semitic Comparative Linguistics*, Amsterdam, Philo Press, 1971.
- 36_ Hava, J.C., *Arabic-English Dictionary*, Beirut, Catholic Press, 1899.
- 37_ Hinnebush, Thomas J. & Sarah M. Mirza, *Swahili, A Foundation for Speaking, Reading and Writing*, Lanham (Maryland), University Press of America, 1998.
- 38_ Jastrow, Marcus, *A Dictionary of the Targumim, the Talmud Babli and Yerushalmi and the Midrashic Literature*, London/ New York, Luzac/ Putnam, 1903.
- 39_ Hirschfeld, Hartwig, *Beiträge zur Erklärung des Korân*, Leipzig, Otto Schulze, 1886.
- 40_ Jeffery, Arthur, *The Foreign Vocabulary of the Qur'an*, Baroda, Oriental Institute, 1938.
- 41_ Lane, Edward W., *An Arabic English Lexicon*, Beirut, Librairie du Liban, 1968.
- 42_ Lesko, Leonard, *A Dictionary of Late Egyptian*, Fall River (MA), Fall River Modern Printing Co. , 2002.
- 43_ Leslau, Wolf, *Comparative Dictionary of Ge'ez (Classical Ethiopic)*, Wiesbaden, Harrassowitz, 1991.
- 44_ Leslau, Wolf, *Etymological Dictionary of Harari*, Berkeley/ Los Angeles, University of California Press, 1963.
- 45_ Madan, A. C., *Swahili-English Dictionary*, Oxford, Clarendon, 1903.
- 46_ Mwalonya, Joseph et al., *Mgombato, Digo-English-Swahili Dictionary*, Kwale (Kenya), Digo Language and Literacy Project, 2004.
- 47_ Newman, Paul & Roxana Ma Newman, *Modern Hausa-English Dictionary*, Ibadan, University Press PLC, 1979.
- 48_ Nöldeke, Theodor, *Zur semitischen Sprachwissenschaft*, Strassburg, Verlag von Karl J. Trübner, 1910.
- 49_ Orel, V.E. & O.V. Stolbova, *Hamito-Semitic Etymological Dictionary*, Leiden et al., Brill, 1995.
- 50_ Pakatchi, Ahmad, "Rethinking the word *Farāḍa*, An Inquiry to the Earliest Commentaries and its Contextual Relevance", *Journal of Interdisciplinary Qur'anic Studies*, vol. I, No. 1, 2022.
<https://doi.org/10.37264/jiqs.v1i1.11>
- 51_ Rajki, András, *Arabic Dictionary with Etymology*, e-published vers. 2.1, 2005.

- 52_ Stolbova, Olga, *East Chadic Etymology*, available online at: Starling Database, Accessed July 15, 2026.
<https://starlingdb.org>.
- 53_ Stolbova, Olga, *West Chadic Etymology*, available online at: Starling Database, Accessed July 15, 2026.
<https://starlingdb.org>.
- 54_ “The Language and Culture of the Comoros”, part: Common Comorian Expressions and Translations, available online at: Globalization Partners International, Accessed July 15, 2026.
<https://www.globalizationpartners.com/2024/10/17/language-and-culture-of-comoros/>
- 55_ Wellens, Ineke, *An Arabic Creol in Africa, The Nubi Language of Uganda*, PhD thesis, Katholieke Universiteit Nijmegen, 2003.